

The Warsaw Ghetto

Shiur# 381 | July 30th 2022

רמב"ן הקדמה לבמדבר

אחר שביאר תורת הקרבנו' בספר השלישי התחיל עתה לסדר בספר הזה המצות שנצטוו בענין אהל מועד וכבר הזהיר על טומאת מקדש וקדשיו לדורות. ועתה יגביל את המשכן בהיותו במדבר כאשר הגביל הר סיני בהיות הכבוד שם צוה והזר הקרב יומת כאשר אמר שם כי סקול יסקל וצוה ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו כאשר הזהיר שם פן יהרסו אל ה' לראות וגו' וצוה ושמרתם את משמרת הקדש ואת משמרת המזבח כאשר אמר שם וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו וגו' והכהני' והעם וגו' והנה צוה איך תהיה משמרת המשכן וכליו ואיך יחנו סביב ויעמוד העם מרחוק והכהנים הנגשים אל ה' איך יתנהגו בו בחנותו ובשאת אותו ומה יעשו במשמרתו והכל מעלה למקדש וכבוד לו כמו שאמרו אינו דומה פלטרין של מלך שיש לו שומרין לפלטרין שאין לו שומרין והספר הזה כולו במצות שעה שנצטוו בהם בעמדם במדבר ובנסים הנעשים להם לספר כל מעשה ה' אשר עשה עמהם להפליא וספר כי החל לתת אויביהם לפניהם לחרב וצוה איך תחלק הארץ להם ואין בספר הזה מצות נוהגות לדורות זולתי קצת מצות ובעניני הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים ולא נשלם ביאורן שם והשלימן בספר הזה:

רמט א אין צדין במלחמות הרשות וכו'. צרייתא פרק קמא דשבת (דף י"ט.) וגם כאן פירשו הרי"ף והרמב"ם והרא"ש כדי שתתקשר דעת אנשי המלחמה עליהן ג' ימים ולא יהיו מזהלים וטורדים בשבת ויקיימו לעונג שבת באכילה ושתיה ולהר"ה הו' טעמא נמי כיון דמקום סכנה הוא ולריך לחלל שבת משום פיקוח נפש כל ג' ימים [קודם השבת] קמי שבתא מיקרי וגרסה כמתנה לדחות את השבת כדפירשתי לעיל (ר"ס ס' רמ"ח) ג'י ספינה. ולפי זה הוא הדין למפריש צמדות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל את השבת. ולכן כתב רבינו דין זה אף על גב דישראל אין הולכים האידנא להלחם ולזור על העיירות, נפקא מינה להיכא דמפרש צמדות וכיוצא בזה דאסור תוך ג' ימים דמדון עיירות נלמדנו. ולפי זה א' צעין ג' ימים גמורים

סימן רמט

פרטי רמזי דינים המבוארים בזה הסימן

איסור לצור על העיירות קודם השבת והיתרו: [א] איסור לילך בערב שבת יותר משלש פרסאות: [ב] איסור לקבוע סעודה בערב שבת ו[בשבת] כשעת בית המדרש: [ג] טוב להתענות ערב שבת ואם משלים התענית:

אין צדין במלחמות הרשות על עיירות של גוים
(ה) אלא אם כן התחילו שלשה ימים קודם השבת
(ו) ואם התחילו אין מפסיקין אבל מלחמות מצוה מתחילין אפילו בשבת. [א] אין הולכין בערב שבת יותר מג' פרסאות כדי שיגיע למלון

דלא יפריש למדברות אלא ביום ג' אצל צרבעי אסור. ואפשר דאף להרי"ף והרמב"ם והרא"ש איכא למימר דנפקא מינה למפריש צמדות דכל שלשה ימים הראשונים לא תתקשר דעתן עליהם ולא מקיימי למלות עונג שבת ב' ולדבריהם לא צעין שלשה ימים גמורים וצרבעי נמי מותר כדפירשתי לעיל (ס' ג'י ספינה: עוד יש לפרש דאף על גב דאין ישראל הולכים האידנא להלחם על העיירות היינו ישראל לבדם אצל שכני ישראלים מתי מספר נמלאים בין אנשי המלחמה שהולכים על העיירות וגם אלו הם כולל זה דאין צדין וכו' וכן למלחמת מצוה כגון שנשבו גוים וישראלים מותר לילך עליהם עם הגוים אפילו בשבת דמלחמת מצוה היא להציל אחיהם:

ב אין הולכים בערב שבת יותר מג' פרסאות וכו'. נפרק לולב וערבה (דף מ"ד:) אל יהלך אדם בערב שבת יותר מג' פרסאות א"ר כהנא לא אמרן אלא לצימיה אצל לאושפיזיה אמאי דנקיט סמך איכא דאמרי לא נזכר אלא אפילו לצימיה, ופירש רש"י לא יהלך וכו', אלא יצא לו מצעד יום גדול ויבין לו סעודה שבת: אלא לצימיה. שהולך לצימיה והן אינם יודעים שיצא היום ואין מכינים לזכרו והוא כועס עליהם: אצל לאושפיזיה. אינו סומך על בני הצית ונושא עמו סעודתו ועל מה שצידו נסמך עכ"ל, ולפי זה אם אין צידו כדי לזכרו גם לאושפיזיה אסור ללשנא קמא. אצל הר"ן פירש פרק קמא דשבת (ז' ג' גרסין נפרק) אמאי דנקיט לאושפיזיה סמך כלומר דכיון דבעל הצית שם דאין דרך ליכנס לאושפיזיה אם אין שם בעל הצית הילכך מכינים הרבה וכו' לפי זה אין חילוק בין יש עמו כדי לזכרו בין אין עמו כדי לזכרו מותר לילך לאושפיזיה יותר מג' פרסאות ללשנא קמא. ודעת הרמב"ם בפ"ל (ה"א) לפסוק כלשנא צמדת לחומרא וכמו שכתב רבינו וכן פסק הרוקח בסימן ל' וכן פסק הר"ר ירוחם צח"א (י"ב סד ע"ד) אצל הסמ"ג צעשה ל' (דף ק"ו ע"ד) פסק כלשנא קמא לקולא ו'. וגרסה דנחא פליגי דהסמ"ג

רמט פרטי רמזי דינים המבוארים בזה הסימן
[ב,ב] אם מותר לארס אשה בערב שבת:

אין צדין במלחמות הרשות וכו'. צרייתא פרק קמא דשבת (יט.) אין צדין על עיירות של גוים פחות משלשה ימים קודם השבת וכתבו הרי"ף (ז' ו) והרא"ש (ס' ל) דטעמא משום דלא מתהני להו מיכלא ומשתתא תוך ג' ימים הראשונים משום טרדא ופחדא דלינא ולצמח חלמא יומי פרט פחדיהו ומקיימי ליה לעונג שבת וכן כתב הרמב"ם בפ"ל (ה"ג): **ומ"ש ואם התחילו אין מפסיקין.** גם זה שם וכתבו הרמב"ם בפ"ל מהלכות שבת (ה"ה) ופ"ל מהלכות מלכים (ה"ה): **ומ"ש אב"ד מלחמות מצוה מתחילין אפילו בשבת.** נלמד ממה שנתבאר בסימן שקודם זה דא"ר דאין מפליגין בסיפיה פחות משלשה ימים קודם שבת לדבר מצוה מותר ומפורש הוא צירושלמי סוף פרק קמא דשבת (ה"ח) אין מקיפין על עיר של גוים פחות משלשה ימים קודם השבת הדא דמימא צמלחמת הרשות אצל צמלחמת חוצה אפילו בשבת שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת והאידנא שאין ישראל הולכין להלחם ולזור על עיירות לא היה צריך רבינו לכתוב דין זה אלא דמשום דמימא צמלחמת צהדי אין משלחין אגרות ואין מפליגין בסיפיה פחות משלשה ימים קודם השבת כתבנו ה':

[א] אין הולכין בערב שבת יותר מג' פרסאות וכו'. צריש פרק לולב וערבה (סוכה מד:) אמר איבו משום רבי אלעזר ב"ר צדוק אל יהלך אדם בערב שבת יותר מג' פרסאות אמר רב כהנא לא אמרן אלא לצימיה אצל לאושפיזיה אמאי דנקיט סמך איכא דאמרי לא נזכר אלא אפילו לצימיה ואמר רב כהנא דדידי הוה עובדא ואפילו כסא דהרסנא לא אשכחי. וכתבו זה הרי"ף (ז' ו) והרא"ש (ס' ל) דנקיט פרק קמא דשבת, ומשמע דכלשנא צמדת נקטינן וכן פסק הרמב"ם בפ"ל (ה"ה) וכך הם דברי רבינו: **וגרסא** ל' דהיינו כשהוא צמקוס ייסוב שיוכל להכין צרכי שבת אצל אם הוא צמקוס שאי אפשר להכין צרכי שבת מוטב שיצא לצימיה אולי יוכל להכין צרכי שבת משיאשר שם שודאי לא יוכל להכין צרכי שבת, ואע"פ שהוא הולך להתארח אצל אחרים מותר מטעם זה ואף על פי שכתב הרמב"ם שטעם האיסור כשמתארח אצל אחרים הוא מפני שמציינן מפני שלא הכינו דבר הראוי לאורחים כיון שהוא צמקוס שלא יוכל להכין צרכי שבת אין לחוש לכך. ואפילו אם יש עמו צידה כדי לזכרו שבת אם אינו עומד בשבת צמקוס ייסוב צמקוס מותר לילך כמה פרסאות דמקום ייסוב צעין דאילו עומד בדרך אינו מקום צמקוס דכל הדרכים צמקוס סכנה (ירושלמי צמקוס

צמקוס ליה כריצ"א דכל איכא דאמרי שבתלמוד כטפל לגבי העיקר

פרישה

רמט (א) אלא אם כן התחילו ג' ימים וכו'. כתב הרי"ף והרא"ש הטעם משום דלא מתהני להו אכילה ושתיה תוך ג' ימים הראשונים משום טרדא ופחדא דלינא וצמח חלמא יומי פרט פחדיהו. וכתב ב"ר רבינו כתב דין זה אע"ג שאינו נוהג צומן הוה, אב"ד גררל דאין שולחין אגרות ואין מפליגין בסיפיה דנחא דמימא דין זה: (ב) ואם התחילו. פירוש ג' ימים קודם אין מפסיקין דכתיב עד דתהא אפילו בשבת (שבת יט.) ועין דכרישה (ז'א ח'א):

דרישה

רמט [א] ואם התחילו אין מפסיקין. נראה דמ"ש ואם התחילו אינו מיירי שהתחילו באיסור תוך ג' ג' אלא אלא דמאחר שהתחילו בהיתר שוב אין צריך לפסוק כשיגיע השבת דפסוק עד דתהא מיירי שצור עליה כבר ג' ימים אבל פחות מג' ימים אסור לצור אפילו רוצין לפסוק בשבת משום צער או חשש מלחמה וק"ל, וכן משמע במיימוני פ"ב (ה"ה) עיי"ש:

הגהות והערות

הישנה שם, ובגמרא לפנינו הוגה ע"פ המהרש"ל הבא מן הדרך, וכן הגיה הב"ח גופיה בהגהות אשרי שם, ועיי' בכס"מ פ"ד מהל' תפלה ה"טו ד"ה לפיכך ויש מזה סמך קצת לדברי הב"ח כאן, ועיי' במאמ"ד סק"א ד"ה והנה: [ג] עיי' מאמ"ד ריש סק"א: [ד] עיי' אליה רבה סוס"י רמ"ח: [ה] עיי' בשו"ע התניא ס"י רמ"ח בקונטרס אחרון סק"א במוסגר: [ו] ודל"א כעין משפט בסוכה (מד: אות כא) שחשב להסמ"ג בין המחמירים:

רמט א' ר"ל לשיטת הר"ה (בית ארוזים סק"מ): [ב] עיי' בשו"ת הריב"ש ס' י"ח שכתב: ביוצא בשיירה וכו' לא היה אסור מפני עונג שבת, שלא אמרו זה אלא במפליג בים משום דכל שלשה ימים היא להו שנוי ווסת מפני נענוע הספינה וכו' וא"כ ביוצא בשיירה אין לאסור מטעם עונג שבת כל שאין בו חילול שבת מצד אחר וכו', עכ"ל. והוא מבואר דלא כדעת הב"ח. אמנם עיי' בעירובין סה. הבא בדרך אל יתפלל שלשה ימים וכו' [כ"ה הגי'

So that I should not dismiss him as a hopeless dreamer he began to explain his vision with an almost mathematical simplicity. "The greatest center of Jews in the world is now in Poland. (America was not taken into account because of the dispersion of its Jews and their relatively low standard of Judaism.) And the greatest center of Polish Jews is in Warsaw. And in Warsaw, the center is at the center of Nalewki-Gesia. So it follows that here is the focal point — the center of centers — of Jewish life!"

But today we pass through these very streets and all we find is total desolation and despair. The area is completely bereft of all life and hope. Every apartment block is now an empty grave without even an inscription.

I remember one famous Chasidic Rebbe once said why the *Bais Hamikdash* was built on Mount Moriah rather than Mount Sinai. A place where a Jew had been *moser nefesh* was more important than the site where the Torah was revealed. And where else had so many Jews fallen *al kiddush Hashem* than these roads of the Warsaw Ghetto? Every street is a Mount Moriah, every stone an *akeidah*.

If, by some miracle, I survive this madness, perhaps I should bring a stone from Nalewki Street to Eretz Yisrael and place it alongside the *Kosel Maaravi*. When Jews come on pilgrimage to that sacred site, they could also weep over this stone for the loss of all their loved ones, for the destruction of a large segment of *klal Yisrael*. They will bewail the extinction of a central powerhouse in Judaism — Polish Jewry — as they mourn the *churban* of the holy Temple.

Rabbi Reuven Brand

בית יוסף יורה דעה סימן קנז

[בדק הבית] וכתוב בארחות חיים (סי' ד הל' אהבת השם אות א) בבראשית רבה (פרשה לד אות יג) דורש ואך את דמכם לנפשותיכם וגו' (בראשית ט ה) אזהרה לחונק את נפשו יכול אפילו כחנניה מישאל ועזריה תלמוד לומר אך פירוש שבשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג את עצמו אם הוא ירא שלא יוכל לעמוד בניסיון וכן יכול אפילו כשאלו בן קיש (שמואל א לא ד) שאם ירא שמא יעשו לו יסורים קשים שיכול למסור עצמו למיתה תלמוד לומר אך. ומכאן מביאין ראייה השוחטים התינוקות בשעת השמד ויש אוסרים ומפרשים הך תלמוד לומר אך שאינו יכול להרוג עצמו וחנניה מישאל ועזריה מסרו עצמם ביד אחרים אבל הם לא פגעו בעצמם ושאלו בן קיש שלא ברצון חכמים עשה. ומעשה ברב אחד ששחט תינוקות הרבה בשעת השמד שירא שיעבירום על דת והיה עמו רב אחר וכעס עליו וקראו רוצח והוא לא חש לדבריו ואמר הרב המונע אם כדברי יהרג אותו רב במיתה משונה וכן היה שתפשוהו גוים והיו פושטים עורו ונותנין חול בין העור והבשר ואח"כ נתבטלה הגזרה ואם לא שחט אותם אפשר שהיו ניצולים ולא היו הורגים אותם.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות אבילות סימן שמה סעיף ג

קטן המאבד עצמו לדעת, חשוב כשלא לדעת. וכן גדול המאבד עצמו לדעת והוא אנוס כשאלו המלך אין מונעין ממנו כל דבר.

באור הגר"א יורה דעה סימן שמה ס"ק ה

וכן גדול כו'. ממ"ש בפ' הערל (ע"ח ב') שנענשו על שלא הספידו על שאול כמ"ש בב"ר פ' נח יכול אפילו נרדף כשאלו ת"ל אך.

1. <https://www.yutorah.org/lectures/lecture.cfm/1021708/rabbi-reuven-brand/rav-menachem-ziemba-zt-l-hy-d-s-role-in-the-warsaw-ghetto-uprising/>
  2. <https://www.yutorah.org/lectures/lecture.cfm/866109/rabbi-reuven-brand/spiritual-resistance-during-the-holocaust-warsaw/>
  3. <https://www.yutorah.org/lectures/lecture.cfm/1018053/rabbi-reuven-brand/every-jew-is-a-sefer-torah-inspiring-holocaust-personalities-by-dr-hillel-seidman/>
- rbrand@torahchicago.org

א

מרד הגיטו בוורשה ורבי מנחם זמבה זצ"ל

מרד-הגיטו הוורשאי, שהתחולל בשנת 1942, עתיר-ספרות הוא למדי. ומדי שנה בשנה ספרות זו הולכת ומתוספת, הולכת ומזדייפת. לא שמגלים פרטים חדשים שטרם היו ידועים מקודם אלא הולכים ובודים עובדות, מאורעות ומקרים „חדשים” שמגמתם אך ורק להאדיר את עצם מעשה המרד ובעיקר את אלו שאבירותם ואמיצותם עוררו את המרד. וכבר השתרכב תקפו של המרד לשוק המפלגות. החל מן השמאל הקיצוני ועד חלק מן הלאומיים-דתיים שואפים לכבוש את מרד-הגיטו כרכושם ההיסטורי הפרטי שלהם.

האומנם גם אנו, היהודים הדתיים המסרתיים לצאת במחול זה ולהבליט את חלקנו המשותף במרד? דומני, אם אמנם היינו שם — והדעת נותנת שהיהודים הדתיים לקחו חבל פעיל במרד — הרי טוב, ואם לאו, הרי אין בזה מן הקלון והפחיתות. ומקומנו בקורות עם ישראל לא יקופח בזה. כי את „קדושינו האמתיים” אל לנו לחפש דווקא בלהבות מרד-וורשה. כל ספר קורות חיינו רווה בקדושים אלו. קדושינו קדושים היו לא רק בכליונם כי אם גם בחייהם על אדמות. כי מחובתנו לא רק להיות מוכן למות כקדוש, כי אם גם לחיות כקדוש, זוהי תורת היהדות. אנחנו היהודים הדתיים בודאי קראנו למרד ולמלחמה, ואם לא קראנו להתקוממות בין כך וכך על חומתנו נעמדה ובין כך וכך נשאר תמיד יהודים גאים ואמיצים שעל אמונתם ותורתם גאותם. אין גבורתו וצביונו של עם ישראל מתבטאים בהתקוממיות, מהפכות ומעשה-מרד. כי לא הגבורה הפיזית היא שהפליאה את כל העולם כי אם חסינותו המוסרית.

ההתלבטות האיומה של היהודי הדתי לקיים את יהדותו מאחורי חומת הגיטו זוהי הכיטוי הנועז ביותר לגבורה הנצחית של היהודי הדתי. היהודי הדתי היווה בחייו היום-יומיים הגבור הנעלה ביותר, אבל על גבורה זו אינם מרבים לכתוב, ומדוע? כי גבורים אלה נמצאו אך ורק בשורות היהדות החרדית בלבד.

כל הסופרים לטיניהם נאחזו במעשה המרד והפכוהו למאורע היסטורי, המסמל נקודת-מיפנה בהיסטוריא ישראלית. אף שמובטחני שהופרז בהרבה ע"י הדמיון יותר מאשר שהי' במציאות. במדה שמרבים לקרא על המרד, מתברר למדי האיך שמוייפים את ההיסטורי' והאיך מלהיבים מאורע אחד למאורע היסטורי.

כותב אני שורות אלו לרגלי זה שכבר מלפני שנים אחדות ההינו כמה מהסופרים שלנו מכבי-הגיטו ומעריצי-המרד, לסחב את שמו של מורי ורבי הגדול רבי מנחם זעמבה זצ"ל, ולתארו כביכול כאחד הרבנים דוורשה שהוציאו פסק-הלכה למעשה לעורר את היהודים למרד. מאז קראי ספור זה הודחתי עד

מאד לבדותא זו נעדרת כל יסוד. גם „עדי ראייה" לא יועילו כאן... כי כל מי שידע את רבי מנחם ז"ל מקרוב הוא יודע שכל מהותו הרוחנית היא נוגדת לזה שרוצים ליחס אליו.

ואם עד כה הסתפקו בזה שהתאמצו לקדש את המרד בהסכמתו של ר' מנחם ז"ל, הנה בא עכשיו ד"ר ישראל אלפנביין וכתב מאמר באנגלית⁽¹⁾ בו הוא מתאר כאלו ר' מנחם הי' ממש אחד מגבורי המרד. לפי דבריו נשא ר' מנחם נאום גדול על משמעותה העילאית של מצוות קידוש השם שצריכה להתגשם במרד. מתאר הוא בפרוטרוט את הנאום הדרמטי של ר' מנחם ואת הרושם שנאום זה עשה, ואגב מביא הוא את המלים, שכביכול ר' מנחם ציטט, מדברי זשאן די ארק בדברה למלך צרפת.

לו ידעתם ד"ר אלפנביין את ר' מנחם לכה"פ מרחוק כי אז כבר די לכם לדעת מה מאד דלותם בהערכתכם את אישיותו של ר' מנחם⁽²⁾.

לו ידעתם את ר' מנחם כי אז הבינותם מה מאד מגוחך הוא לייחס לפיו של ר' מנחם מימרא של זשאן די ארק. קונם עלי אם ידע אפילו מה זה ואם אפילו הי' יודע בוודאי שלא הי' משתמש במלים אלו. ממקורות אחרים לגמרי שאב ר' מנחם תורתו וחכמתו. ובודאי שלא נזקק הי' לבסס השקפתו על דברי התורה הצרפתית.

מספר ד"ר אלפנביין:

„הפסק-דין של ר' מנחם בדבר ארגונו של המרד בניטו נתקבל ע"י כל „היהדות הפולנית", ילמדנו נא הד"ר איזוהי „היהדות הפולנית" שהתקיימה בשנת 1942?

לפי דברי ד"ר אלפנביין שרידי שארית היהדות הפולנית של אז חיכו אך ורק לפסק-דין בכדי להתקומם. וזהו ממש כחוכא וטלולא. כי המורדים העיקרים לא חיכו לפסק-דין, ובבואה של השעה ההיסטורית להתמרד נפל הדבר וקם המרד.

אכן לזהירות יתירה צריך הי' הד"ר א. כבואו לתאר את פני ר' מנחם ז"ל.

בדברנו על אחד שהי' יחיד בין גאוני פולין, מן הנמוס לגלות מעט אחריות ולא להיסחף אחרי חלומות שווא.

רבי מנחם ז"ל גדול וענק הי' בתורה ואל נא לא נקים לו כתרים של גבורה ריבולוציונרית.

(1) בירחון: Judaism: A quarterly Journal of Jewish Life and Thought. Vol. 7, No. 4, 1958

(2) ראה את המונוגרפי שכתבתי על ר' מנחם ונדפסה ב„אלה אזכרה" ח"ב, היול ע"י ד"ר יצחק לעווין.

ההתקוממות בגיטו-ווארשה

קראתי מאמרו הנפלא של הרב ר' שמחה עלברג בעתון „דאס אידישע וואָרט“ חודש אדר ב', ש. ז. בדבר הנסיון האומלל של המסורים לטבח בפולין להתקומם נגד המשמידים ימש"ו בקוותם שגם פולנים ושאר אומות ילוו עמהם. ברור, כמו שהביע כ"ת, שמרד זה גרם קירוב מיתתם של המתקוממים ועמהם עשרות או מאות אלפים מאחב"י משארי מדינות שהוצאו להריגה כמעשה התנקמות בשביל נסיון המרד.

מאמרו עשה רעש בעולם החילוני ששעה אחת של נקמה חביבה להם מחיים, ובפרט מחיים של אחרים... ולו הי' הדבר נוגע רק לשעבר הי' כדאי לעבור ע"ז בשתיקה משום כבודם של הקדושים שכוונתם בודאי היתה רצויה. אבל לאסוננו הדברים על „גבורי הגיטו“ מרעילים לבות ישראל, ומסכנים את קיומו בהפיצם שיטת נקמה שהיא נגד השקפת תורת ישראל ועם ישראל מימות עולם. ומה מאד רצוי לבאר שיטת החיים של עם ישראל ומהו „כבוד יהודי“. ודוקא אותם הבאים בשם „כבוד“ מזלזלים אותו. עם ישראל הוכל לשחיטה „כצאן לטבח יוכל“ אף בזמן שהי' ביד ישראל כח להשיב מלחמה אל חיק רודפיהם, בכדי ששונאיהם לא ינקמו מאחב"י במקום אחר (עי' ס' יון מצולה) שזהו הכבוד היותר גדול בעד עם ישראל מאיבוד לדעת ע"י התקוממות בלי שום תקוה לנצחון של חיים.

בספרי לב איברא כתבתי הרבה מאמרים בנדון זה והנני מצטט מה שכתבתי: שאין לזלזל ח"ו בקדושים שעלו על המוקד ולבוא עליהם בטענות, כי בזמן שכל אחד בסכנה וביחוד בסכנה אומה כללית אי אפשר לתבוע מהם חשבון הנפש בעניני העתיד והכלל, אבל צעקתי מרה על אלה הסופרים למיניהם המרימים מעשיהם על גס ומעוררים ומשיאים למעשים כאלה, בזמן שהשכל והנסיון מעידים שזוהי דרך החורבן. מי לא יודע שדרך החיים של עמנו מאז הלך בגולה הי' לותר על רגש הכבוד, ולשכך חמת הנקמה של שונאינו בנפש. וכדאי להביא כאן קטע באידית שכתבתי בשנת תשט"ו, ונדפס ב„לב איברא“:

„זינט נאך דער מלחמה האלט מען אין איין פאראייביגען, באַזינגען די העלדען פון דעם אויפשטאַנד, אָבער מען פאַרטראַכט זיך ניט ערנסט. איבער די סיבות פון דעם גרעסטען אומגליק פון אידישען פאָלק און וואָס דאָרף געטאָן ווערען כדי צו פאַרמיידען אומגליקען אין דער צוקונפֿט. וְתָהִי לַהִיפֿך — מען באַזינגט די וועלכע האָבען גורם געווען די צרות, און מען פריידיגט ווייטער כּבֿיד, נקמה... דעם אידישען וועג פון הכנעה האָט מען פאַרלאָזט. דאָס איז געוואָרען אַ שאַנד-וואָרט. קאַמף — נקמה ווערען באַזונגען און באַצייכענט אַלס גבורה און אידעאָליזם. דערמיט איז פאַרזיט געוואָרען דאָס קערנדל וואָס פון אים איז אַרויסגעקומען ראָטונג פון די בונדיסטישע רעוואָלוציאָנערען ביז צו די לעצטע דאָן קיכאַטישע קאַמפּען געגען די גרעסטע טיראַנען פון אַלע דורות.

דאָס אַוועקגיין פון אַמאָליגע אידישע וועגען, האָט עס גורם געווען דעם לעצטען חורבן. די אידען אין אַלע צייטען האָבען אָפּגעהיט די שבועה פון אונזערע

חכמים ז"ל "שלא ימרדו באומות". דאָס וואָרט "רעוואָלוציע" איז גערעכענט געווען אַלס סכנה פאַר'ן כלל ישראל. און אַ אידישער רעוואָלוציאַנער איז געווען פאַר-רעכענט מיט רעכט, אַלס אַ רודף פון כלל ישראל.

די אַלטע אידישע טראַדיציע האָט אונז געלערענט אַז דער וועג אין גלות איז "על כל גל וגל נענית לו ראש", דאָס הייסט, געבויגען די קעפּ געגען יעדען שטורעם. "יעבר נא אדני לפני עבדו" לאָזען דעם האָר גיין פאַראויס, און וואָס עס פעלט אין עולם הזה, דערפילען מיט עולם הבא און גייסטיגקייט. ווען עס פלעגט זיין אַ גזירה, פלעגט מען מתפלל זיין און קעמפען געגען דעם, נאָר מיט פרידליכע השתדלות, "ויפצר בו". עס האָט געטראָפּען פיעלע מאָל אַז אידען האָבען זיך אונטערגעגעבען להריגה, אַפילו צו אַ פיעל שוואַכערען פיינט, אויסרעכענדיג אַז דער נצחון וועט טייער קאָסטען דעם כלל ישראל.

אַבער די נייע צייטען האָבען געבראַכט נייע פיהרער, וועלכע האָבען גערופען צו פיזישען קאָמף, מתקנא זייענדיג אַן די אומות, וועלכע פאַרהייליגען מלחמה, וואָס עס פאַסט גאָר ניט פאַר דעם אידישען כלל. דער חפץ חיים ז"ל פלעגט זאָגען אַז צו פירען אַ מלחמה און דערגרייכען אַ נצחון דאָרף נאָטירליך זיין דער שונא שוואַכער און פרומער. ווען אַבער פאַרקערט, קען זיין אַ נצחון נאָר בדרך נס, וואָס ניט אַלע מאָל איז מען דאָס ווערט. און אונטערשעצענדיג די רשעות און די כוחות הטומאה פון היטלעריזם ימ"ש, האָבען מיר דורך די נייע וועגען פאַרלאָרען דעם באַדייטענדסטען טייל פון אונזערע ברידער.

וה' ירום כבוד ישראל ושלא נצטרך למסירת נפש בלי מטה.

בצער עמוק

הרב יוסף אלי' הענקין

הרב מאיר שווארצמאן

המרד בגיטו-ווארשה

יצא יצאו הסופרים למיניהם נגד הרב ר' שמחה עלברג על שגילה את האמת שרוח חכמי ישראל בכל דור ודור לא היתה נוחה במרד נגד האומות, וגם במרד הגיטו נגד הרשעים הגרמנים לא ייתכן שהגאון רבי מנחם זמבא הי"ד הוציא פסק דין מפורש לצאת בגבורים ולנקום דם ישראל.

החילוניים מדגישים מדי שנה בשנה ביום הזכרון של גיטו, רק על המרד, ומעלים על הנס את אלה שקראו לצאת נגד השונא, ו"השמאליים" למיניהם יודעים לספר באותות ובמופתים על גבוריהם, שהם עוררו את ההמונים האומללים לצאת ממחנה ההסגר וללחום נגד הגרמנים ושוכחים לגמרי את

היהודים הדתיים שקבלו עליהם את הדין באומץ הלב.

אינם מודים בגבורתם של המאמינים שכ' אשר הובאו לפני שערי טרבלינקא ומידאנק וידעו שזוהי דרכם האחרונה עלי אדמות, פתחו פיהם בשירת: נשמת כל חי.

והגרמנים הרשעים כששמעו השירה מפי האימללים נרתעו וחזרו לאחור על זמן קטן, לא האמינו בשכלם שאפשר הדבר, המון רב יוצא למות ושר שירה לאלקי ישראל!...

וגם בתוך כיתלי תאי הגו בכוחותיהם האחרונים לא נפלו ממדריגתם והתפללו ושרו ודברי אלקים חיים בפיהם. "השמע עם קול אלקים מדבר מתוך האש", כן מתוך האש, השמיעו אחינו המומתים את ההלל ואת הזמרה. וכבר אמרו רז"ל, הסתכל דוד ביום המיתה ואמר שירה!...

היא יושבה בגוים, לא מצאה מנוח, כל רודפיה השיגוה בין המצרים. נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש.

מה לי להאריך מה שקרה בתשעה באב? וכי נמצא יהודי נאמן שלא שמע מזה? ובכל זאת אלפים שנה מתענים היהודים ומת-אבלים על חורבן בית המקדש... ודרך אגב מזכירים גם שאר הצרות.

אמנם קרה יותר מזה, חורבן הארץ, עולליה הלכו שבי לפני צר. השונא כבש את הארץ... והדתיים בשלהם, חורבן בית המקדש!

כן הוא עתה. החילוניים בשלהם, מזכירים את גיבורי הגיטו שהרגו כמה אלפים גר-מנים וחזו נקם על דם ישראל שנשפך כמים. איננו מקטינים חס ושלום את אלה שנקמו נקמת ישראל, אבל אל נזלזל בגיבורינו אנו שהזכרנו למעלה.

קראתי את שני מאמריו של הרב שמחה עלברג גם ב"הפרדס" וגם בירחון "דאס אידישע וואָרט" ועשו עלי רושם בל ימחה, ולא ראיתי שהוא מזלזל בכבודם של לוחמי הגיטו, אדרבה, הוא מאמין שגם יהודים שומרי תורה ודת השתתפו במרד, והרגו בשונאים וינקמו באויביהם אלא שאינו מאמין שרבו הגדול רבי מנחם זמבה הי"ד הוציא פסק דין לשפוך דמים של רשעים.

אודה ולא אבוש שגם אני איני מאמין (א) שאנשי הבונד והשמאליים למיניהם שקראו למרד בגיטו וורשא, ישבו בחדר בית דינם של הרבנים בוורשה, וחיכו על פסק דין, אם מותר לצאת לקראת השונאים בחרב ובי-חנית, ואיני מאמין (ב) שהרבנים ורבי מנחם הי"ד הוציאו פסק כזה.

ככה לימדונו חז"ל אצל פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, שקנאין פוגעין בו (סנהדרין פ"א) שאילו היה שואל את משה לא היה מצווה להרוג את זמרי... ואם הרגו על דעת עצמו נתן לו את ברית שלום...

כן הוא עם לוחמי הגיטו בוורשה, אם היו באים לשאול את חכמי ישראל באותו הזמן בטח שלא היו מצווים לצאת במרד, מפני כמה טעמים, (א) מפני שידעו שלא יצילו אף נפש אחת מישראל (ב) אדרבה בלי המרד

זוהי אצלנו גבורה נפלאה! מלבד הגבורה לחיות כיהודי נאמן אף על פי שהנך נתון במצוקה נוראה.

שש עשרה שנה עברו מהמרד בגיטו וורשא, וכמה פעמים נקראתי לדבר לפני המוני ישראלי ביום האזכרה, לזכר קדושי המרד, כמובן שאני העליתי על הנס אותה הגבורה הקדושה שהזכרתי, והנאומים שהובאו מאת החילוניים דברו ברוח אחרת, ברוח של כפירה ומינות והדגישו רק המתקוממים במרד, ודברו סרה על אלה שהלכו כצאן לסבך...

כשעמד רבי מנדלי אלטר רבה של קליש ונשיא אגודת הרבנים בפולין בשורת המוות, צווח ואמר בפני מאות היהודים שגם הם עמדו בשורה זו: למי מעט מים? למי מעט מים? ואתן לו את הצי העולם הבא שלי... יצא זקן אחד מהשורה והוציא מתוך חיקו בקבוק קטן מים, והושיטו להרב ואמר לו: הא לכם מעט מים ושמו. לקח הרב מקליש את הבקבוק ואמר בקול רם: לשותות?! אינני דואג כעת בשביל גופי, רוצה אני רק ליטול את ידי כדי לברך בקדושה ובטהרה את הברכה האחרונה: וככה הרים את קולו ובירך בשמחה עצומה ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על קדושת השם... וכולם ענו אמן...

זוהי גבורה נפלאה שהחילוניים אין להם בה הרגשה.

גיבורינו חיו כקדושים וטהורים וכן יצאו מעולמם על ידי הצורך הגדול ומשרתיו הרשעים.

למה רגשו הסופרים כשקראו מאמריו של הרב ר' שמחה עלברג על שנועז לגלות את אשר בלבבו ובלבב כל היהודים הדתיים שצריכים להזכיר לא רק גיבורי המרד בגיטו וורשא אלא גם הגיבורים אשר גפלו בתפלה זכה בפיהם ובשירה חדשה על קדושת השם? ותשעה באב יוכיח, כל איש יודע מה שקרה בתשעה באב, חרבה הארץ, גלו אנשים ונשים וטף מבתיהם ומעריהם, גם בזמן בית הראשון וגם בשני גלו ישראל מארצם, ואלפי אלפים נפלו מזי רעב, וילכו בלא כוח לפני רודף. גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה,

הרב שמחה עלברג

א

יום כ"ז ניסן

"הכנסת" בא"י קבעה את יום כ"ז ניסן ליום-אבל, לזכרון ההתקוממות בגיטו-ווארשה. יום זה צויין כיום "שואה וגבורה" ובמהותו הוא צריך לסמל הן את המרגדי' הגדולה של היהדות הפולנית שהלכה אל כבשני השרפה, והן את הגבורה שהראתה יהדות זו במלחמת-התקוממות.

עד כמה שאיומה היא המרגדי' ונשגבה היא הגבורה היהודית, אין אמיתת גדלותם מתבטאת ביום כ"ז ניסן. כי המרגדי' היהודית לא הגיעה למרום פסגתה דווקא ביום שההתקוממות נחלה כשלון. ואף גם הגבורה היהודית לא באה לכדי ביטוי' הנורא בהתקוממותם של כשלוש מאות המורדים בלבד.

המרגדי' התחילה שנים רבות מקודם, ביום שהגרמנים דרשו בפעם הראשונה מהנשיא של הקהלה בווארשה — אדם משערניקאוו, — ששת אלפים יהודים שישלחו להשמדה. בסירובו של משערניקאוו — ששילם בחייו בעצמו הוא — התבטא מעשה גבורה יהודית. התנגדות לשונא לא היתה בידי קומץ אנשים בלבד. כל יהודי ויהודי בחייו היום-יומיים בגיטו ניהל מלחמת-התנגדות זו. בשמירת שבת אחת, בחיים מוסריים מפותחים, למרות לחץ השונא הארור, בהם באה לידי ביטוי הגבורה היהודית, לא פחות מאשר במעשה המרד.

כ"ז ניסן, לא אז הגיעה המרגדי' היהודית לידי רום גילוייה ולא יום זה בלבד מסמל "גבורה יהודית-מסורתית".

יום זה, כ"ז ניסן, בוודאי שאינו משתלב גם יפה לתוך האטמוספירה בה חודש זה מצטיין לפי המסורת. ובכלל טרם ברור לנו אם "הכנסת" מוסמכת לקבוע יום אבל לאומי לזכרון שואה זו. למרגדי' זו שותף הוא כל ישראל ולא א"י בלבד. ואם ארץ-ישראל היא הקובעת, למה לא ייקבע ע"י הרבנות בא"י.

(ההמשך בעמוד הבא)

עד דן. ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם וירדפם עד חובה אשר משמאל דמשק. ובכל זאת לא ראיתי ולא שמעתי אפילו תפלה אחת. שאנו מתפללים, שבזכות מלחמת אברהם אבינו עם אותם המלכים נושע וניזכר לטיבה...

אימתנו איננה מתקנאה לא בחרב ולא בסוס. לא במלחמה ולא בשפיכת דמים. אף על פי שיצאו אבותינו בהודמניות שונות לקרב, נגד רשעי ארץ.

בטוח אני שכל מי שקרא את מאמריו של הרב ר' שמחה עלברג על מרד הגיטו בוורשה ענה אמן על דבריו, כי כן היא אופיה של אומה זו. וכל מי שיבוא לשנות אופיה זו לא יצליח!

אפשר ואפשר שהיו אחדים פה ושם שהיו מסתתרים והיו ניצולים, וכל המקיים נפש אחת מישראל וכו'. אבל כשקמו הגבורים והרימו נס המרד ושפכו דמים של רשעים ועשו מה שעשו, גם אנחנו נותנים להם ברית השלום ונזכירם לטובה מדי שנה בשנה. מאמין אני באמונה שלימה שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ואלה הלו- חמים במרד גיטו יבואו על שכרם, אבל אל לנו לשנות את אופיה של אומה זו שאיננה מרימה על נס שפיכת דמם של רשעים.

קוראים אנחנו בספר בראשית (י"ד, ט') וישמע אברהם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלוש מאות וירדוף

מאימתי זה יום-אכל נקבע ע"י ארגון פוליטי? וחלא חרבנות בישראל זה מכבר קבעה את יום עשרה בטבת ליום האכל, ואם יש עוד צורך מיוחד ליום מיוחד, הרי זה ממשימתה של חרבנות ולא של חכנסת.

ואכן שהעובדות טפחו על פני „חכנסת“. יום השואה שנקבע ע"י חכנסת לבש צורה חילונית כל-כך עד כדי כאב לב.

כואב חלב לראות איך „חוגנים“ את יום השואה, כ"ז ניסן, ללא כל חרדת-קודש, ללא כל זעזוע וחוויה פנימית וללא כל חגות-לב. פוטרם את „יום המר הזה“ במקסים וצרמוניות יבשות, כמו שתיאר את יום האכל הכתב דוד פלינקר בעתונות היומית.

מה לנו לבזות ולחלל את השואה ואת כבוד קדושינו?

ב

מעט דרך-ארץ „יונג-איזראעל“

התקפה מחוצפת של מנהלי לשכת יונג-איזראעל על אגודת הרבנים

יונג-איזראעל נוסדה כאן מלפני כמה שנים במגמה נאמנה לחיזוקת של היהדות הדתית באמריקה. כעת, כשהיהדות באמריקה קיבלה אופי יותר מוצק, ונעשתה שרשית. יש הרבה להתווכח על אידיאולוגיית של „ישראל-הצעיר“. ב„יהדותה“ של „ישראל הצעיר“ לא חל בשנים האחרונות שום שנוי, היא נשארה במהותה וצכיונה כאז, מלפני עשרים שנה, כן עתה. ואף עכשיו, בימינו אנו, עודם מתקיימים ב„יונג-איזראעל“ נשפים של ריקודי תערוכת של בחורים ובחורות, אבל כנראה שבעיות ממין זה אינן מעניינות את מנהיגי ה„לשכה“ של יונג-איזראעל.

ומהו הענין המפריד אותם ביותר? שאלת הכשרות. ושוב: איוו כשרות? הכללית, או המיוחדת הנוגעת למצרך מסויים וידוע?

זה כומן ידוע ביקשה היונג-איזראעל להיפגש את נציגי אגודת הרבנים בכדי לחון על מצב הכשרות במדינה. בישיבות משותפות אחדות בלשכת אגוה"ר, ביקשה היונג-איזראעל שאגודת הרבנים תאחו אמצעים חריפים נגד הרבנים — חכריהם, שאינם שומרים על „התקנה“ של אגודת הרבנים, האוסרת את ביהח"ר לנקניקים כשרים, המקיימים בתוכם מדור של תוצרת-מריפה.

נציגי אגוה"ר הצהירו שאגוה"ר עומדת וממשיכה באזהרתה שתקנה נחוצה זו תישמר בכל תקפה, והיא תמשיך גם בעתיד להסיר כליל המכשול הזה. ואם יש צורך להרהיק רבנים זוהי שאלה פנימית של אגוה"ר, ואין לה הרשות ליונג-איזראעל להציג דרישות כאלו.

כותב המורים האלו הציג לפני נציגי היונג-איזראעל שאלה נוספת ואמר: השוכ השכתי שאתם בני יונג-איזראעל מודאגים מאד מהמצב של הכשרות בכלל. והרי כידוע מונחת היא הכשרות באמריקה באופן מכהיל, ובמקומות ידועים אינם שומרים על דין מפורש ביור"ד, על הלכה מפורשת ברמב"ם, על משנה ערוכה וגלוי

ולמה לא נחלץ חושים בתשובה ומעשים טובים אנחנו מפה בית הכנסת הקדושה מקדש מעט, והמה יעמדו לנו לעזר במקום קדשם, ויגן עלינו זכותם ותורתם.

איתא בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) הובא ברמב"ן לו הביאו מג"א ריש הלכות ט' באב (סי' תקמ"ט סק"ב) אהא דכתיב סוף מלכים (ב', כ"ה ג') בתשעה לחודש °הובקעה העיר, כי גם בראשונה הובקעה בשבעה עשר כמו בשניה, אלא מחמת צרות טעו בחשבון, ע"ש. והוא תמורה אם כן מי הגיד לנו שהיה ב"ז, ואם רוח ה' עבר עלינו להודיעינו ככה, אם כן אמאי לא גילה און ירמיהו הנביא והניח לכתוב שקר וכיזוב על ספר מלכים הנאמר ברוח הקדש, והוא דבר תימה.

והנלפע"ד בזה, כי בודאי אין החומה נבקעת בבת אחת, אך בתשעה לחדש הותחלו החיצים ואבני בלסטראות להרוס החומה ולהרפות יסודותיה, ועדיין לא היתה הצרה קשה כל כך, והיו יודעים שזה הוא יום ט' תמוז, ואילו שבו אז אל ה' היה מועיל בודאי כי אל רחום ה', ומתרה ואחר כך מכה, אמנם הם הקשו ערפם ונתגברו הצרות יום יום, ונהרסה החומה אחת לאחת, עד שבשבעה עשר בתמוז נגמרה

מנין שבחורבן ביהמ"ק הראשון הובקעה החומה ב"ז ומדוע נכתב שהובקעה בט'

תחילת הרוס החומה הייתה בט' ונבקעה ב"ז וכתבו ההתחלה להודיע שהחטא והצרות גורמים השכחה

הבקיעה, ואז כבר היו משובשים בדעתם מרוב הצרות שכבר גברו עברו מיום ט' עד יום י"ז, ואעפ"י שהיה מהראוי להעלות על הספר זכרון יום האחרון שבו נגמרה הבקיעה, אך הואיל והם מעצמם לא זכרו ולא ידעו היום ההוא, אעפ"י שהקב"ה הודיעהו לירמיהו, מ"מ לא העלו על הספר אלא תחלת הבקיעה שזכרו מעצמם, ולהודיע כמה החטא והצרות גורמים גובר השכחה בעו"ה.

ועדיין צריכין אנו למודעי מאי שנא חורבן בית שני דלא נשכח היום ולא טעו כלל, ומאי שנא חורבן בית ראשון דטעו. ונראה משום דבחורבן בית שני היה מנהיג הדור רבי יוחנן בן זכאי, והוא היה קובע הצום והתענית, והוא כבר המליט לנפשו ויצא את העיר טרם הובקעו חומותיה כמפורש פרק הניזקין (גיטין נ"ו ע"א), על כן הוא ידע עכ"פ, ולא היתה הצרה כל כך גדול אצלו, מה שאין כן בבית ראשון שהיה ירמיהו נביא מנהיג הדור, והוא היה עצור בחצר המטרה (ירמי' ל"ח כ"ח), כלוא ולא יצא לו עד שנכבשה העיר, אם כן גם הוא היה בצרה, על כן גם הוא שכח.

הנה לח בשיעורא דיומא למדנו בחולין פרק אלו טריפות (מ"ו ע"א), **הוא** פולמוסא דאתו לפומבדיתא,

לקבוע עשרה לומדים בחדרה אשר מתה שמה ללמוד שמה. אבל אני אומר שאין זה ההתעוררות שבין המתים מחמת דבר שכבר חלף עבר, אבל הוא עתיד וז' ירחם. וצויתי להם לאחוזו פלך השתיקה ולא יזכר עוד, כי הדבור מוסיף בענינים כאלו, עכ"ל. (שער יוסף). לו. תורת האדם ענין אבילות ישנה ד"ה תניא אמר ר' שמעון. לו. עפ"י לשו"כ תהלים פ"ח ט'. לה. להבנת הענין מוכרח אני להעתיק מה שכתב מרן בספר הזכרון לפני הדרוש הנוכחי, אחרי שעזב קהילתו גם בהסכמת אותן האנשים חשובים שמתחלה שיחרו פני מרן לבלתי עזוב, ואחרי שהיתה הרווחה וכולם חזרו לפרשבורג, רק מרן לא שב לביתו, כתב שם וז"ל: "מה היה באותן הימים העם נהו

בבית ראשון שמנהיג הדור ירמיהו היה בעיר גם הוא שכח, בבית שני שמנהיג הדור נמלט הוא לא שכח

למה הקדים ר' זיורא לומר לרבה ורב יוסף שהם ערוקאי

חיים הרש זצ"ל^מ לפ"פ, וכן עשו ק"ק קאבלענץ לרבם מהו' זיסקינד גונדרש ז"ל^מ שמת אחר כך בפ"פ, וכשבא פ"פ במצור שלחו מורי הגאון בעל הפלאה ז"ל לק"ק הענויא. כי למה יהיה להם למשא כבד בעת צרותם, והלא גם במקום שהוא שם יתפלל עליהם ויגן ויושיע בכל האפשרי, ומה להם אם גם הוא יצטער. עוד זאת יש בזה סגולה, כי בטלטול גדול העיר ינוצח השונא על דרך הרמז ויהי בנסוע הארון (במדבר י"ל^ה), שהוא התלמיד חכם (כיומא ע"ב ע"ב), עי"ז קומה ה' ויפוצו אויביו וינוסו משנאיך מפניך. ואם כן העולה מזה כי יש כאן מחלוקות בין הנהגת מנהיגי ק"ק פראג להנהגת הקהלות הגדולים האלו אשר זכרתי.

ערקולט רבה ורב יוסף, פגע בהו' ר' זירא אמר להו' ערוקאי^מ, כזית שאמרו במקום מרה^{מא}. והוא תמוה מה ענין זה למה שהם ערוקאי. אבל ראיתי מעשה ונוכרתי הלכה. כי שמעתי פה רבים אומרים כי בהיות ק"ק פראג במצור זה כמו לפני ס' שנים רצה הגאון מהו' יחזקאל ז"ל^{מב} לצאת חוצה ולא הניחוהו מנהיגי העיר. והנה מה שרצה הוא לצאת חוצה מובן הוא, כי אין לעמוד במקום סכנה שלא ינוכה לו מזכיותיו לכל הפחות^{מג} - והם לגרמיהו עבדו שלא הניחוהו, כי רצו שיהיה מגינם אצלם, וכי ראוי למנהיגם של ישראל למסור נפשו ולהשליכו מנגד עבור עמו, ולא להניחם בסכנה ולצאת להמלט על נפשו לחדר.

אמנם כן ראיתי רבים חולקים, כי בהיות ק"ק מענין במצור לפני איזה שנים שלחו את גאונם הגאון מהו'

העיר במקום סכנה

ואחר העיון נראה כי מדרשים חלוקים הם. דאמרו חז"ל פרק קמא דברכות (ה' ע"ב) דאמר ליה ר' חנינא

אחרי מאוד, רובם ככולם לשם שמים ולאבהתם את ה' ותורתו, באמרם למה תעמוד בחוץ וכל בני הקהלה חזרו לביתם, ותל"ת ה' שמר עמו ישראל, הלא טוב לראות מלכינו, ומגיננו עמנו למחסה ומשגיח עלינו. אמנם מיעוט המצוי נמי מהני דשכיחי דמצערי רבנן, אשר מעולם עדיין לא מצאו מקום לגלות תרמיות לבם, עתה שפכו שיחם בתוך הבאים להיות נהפך אל הרודף כמתלוננים בעדת קרח, וביטו אחרי משה, ובשמעי אלו מאחורי הפרגוד והבנתי מקריצות ורמיזות האנשים, ושאונום עלה באוני, אמרתי טוב לעשות רצון שניהם, כי חייב אדם לצאת ידי הבריות, ויעבור עלי מה וה' הטוב בעיניו יעשה. ויצאתי מגולה אל גולה, ביום ג' וי"ו תמוז נסעתי מיערגן לעירי אבל לא לביתי וכו', "על"ק. (שער יוסף). **לט. ברחו. מ. בורחים. לימדו ממני דבר זה. מא. פי' כזית כבד שאמרו במתני' שם נ"ד ע"א דהוי שויר לענין טריפות, (אם ניטלה הכבד ונשתיר הימנה כזית כשרה), הוא דוקא אם נשתיר במקום מרה. מב. הוא הגאון בעל נודע ביהודה ז"ל. מג. שבת ל"ב ע"א. ועיני בשו"ע ז"ד סי' קט"ז ס"ה ברמ"א: "עוד כתבו שיש לברוח מן העיר כשיש דבר בעיר". ועיני בהגהות רעק"א שם, מש"כ בשם רבינו בחי' פרשת קרח. וע"ע מש"כ מרן בזה בחי' נדה נ"ב ע"א (רצ"א א') ד"ה איוב. מד. הוא הגאון מו"ה נח חיים צבי ז"ל בעל "עצי ארזים", "עצי אלמוגים", "מעין החכמה", שנתקבל אחר כך לאבד"ק אה"ו, ראה לחלן הספדים דרוש ד עמ' דש הספדו של מרן עליו. מה. הוא הגאון מו"ה חיים לייב זיסקינד ז"ל, מחבר ספר מקור חיים ותפארת צבי על הלכות נדה, נתקבל לרב בקאבלענץ בשנת תקכ"ג, והיה שם רב במשך ל"ה שנה, נפטר ערב סוכות תקס"ג.**

מהא דאין החבוש מתיר עצמו מוכח עצה טובה לשלוח הגדול חוצה

לר' יוחנן הב לי ידך, יהיב ליה ידיה ואוקמיה, ומקשה הש"ס ולוקמא איהו לנפשיה, ומשני אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין^{מז}. מזה נראה עצה טובה לשלוח הגדול חוצה, שלא יהיה גם הוא חבוש עמהם בסכנה, ואז יהיה תפלתו עליהם יותר נשמעת מאשר תהיה אם נוגע גם לעצמו, ומדת הדין מתוח גם עליו^{מז}.

ומזה נ"ל מה שכתב רמב"ן (במדבר ט"ז א') על עדת קרח, מה ראו עתה על ככה, וכתב שהם היו שונאי משה בחשאי מעולם, אך להיות כל ישראל אוהביו מי יעצור כח לדבר דבר ולא יסקלוהו, אך עתה במרגלים היו ישראל מרננים אחרי משה לאמור כי לא מסר נפשו בתפלתו להצילים לגמרי, רק להאריך אף עד שבמדבר הזה יתמו ולא למחול לגמרי, ובראותם כי העם נוטה קצת מאהבת משה התחילו לגלות תרמית לבם אשר מאז. והנה יתחמץ לבב אנוש באמת על משה רבינו ע"ה מדוע ככה עשה ולא התפלל על ההצלה גמורה ושיכנסו לארץ, אבל הוא הדבר אשר דברנו, כי בגזירת כניסה לארץ ישראל כבר היה מדת הדין מתוח על משה רבינו ע"ה מאז דברו שלח נא ביד שלח (שמות ד' י"ג)^{מח}, ומשום כן הו"ל חבוש, ואינו מתיר עצמו מבית האסורים, אבל להתפלל עליהם שלא ימותו מיד ויארץ להם עד שיהיה כל אחד בן ס'

שנים ויבוא בכלח עלי קברמט, זה הוא דבר שלא היה נוגע למשה רבינו ע"ה כלל, משום כן הועילה תפלתו. נמצא מכאן כדעת חכמי מנהיגי קהלות הנ"ל.

אמנם גם מנהיגי ק"ק פראג יש להם על מה שיסמכו, דכתיב (בראשית כ"א י"ז) גבי ישמעאל כי שמע אלוקים אל קול הנער באשר הוא שם, ופירש רש"י על פי מדרש (ב"ר נ"ג י"ד) דאע"ג דגם הגר התפללה, מ"מ לא שמע אלא לקול הנער, משום דאינו דומה תפלת אחרים בעד החולה לתפלת החולה בעד עצמו, שהיא עושה רושם יותר למעלה, נמצא לפי"ז יותר הגון שישאר המגין עם עמו, ויהיה גם הוא עמם בצרה, ותהיה תפלתו יותר מקובלת^נ.

ונבוא אל המאמר שהתחלנו בו, בהקדים כי דעת רשב"א (תוה"ב הקצר בית ב' שער ג') וסייעתו כי טרפת הכבוד אינו מפאת עצמה, כי אם משום הגנה על המרה שלא תשתפך בגוף נא. והנה כל נגע ומחלה יכולה בשם מרה, כי פ"ג חלאים^{נב} תלויים במרה (ב"ק צ"ב ע"ב), ואפילו מכת חרב כתיב (ש"ב ב' כ"ו) הלנצח תאכל חרב וגו' כי מרה תהיה באחרונה. והשתא נבוא אל המכוון בעזה"ל, דרבה ורב יוסף ברחו מפני הפולמסא ועזבו בני העיר בסכנה ומלטו להציל נפשם, ואמר להו' ר' זירא ערוקאי, לא יכין לעשות כן, כי כזית שאמרו

משה לא התפלל שדור המדבר יכנסו לארץ כיון שבגזירה זו גם הוא היה חבוש

מז. בטעם דבר זה, ראה דרושים ואגדות קי"ט א' ד"ה בפסוק. מז. ע"ע יערות דבש ח"ב דרוש ט' מה שהארץ בזה. מח. ראה תנחומא ואתחנן ו'. מט. לשוה"כ איוב ה' כ"ו, ועיין מו"ק כ"ח ע"א דקאי על מיתה קודם ששים, בכל"ח בגימטריא ס'. נ. ע"ע חת"ס עה"ת ויגש רכ"ז ב' ד"ה ועד"ו. (גלוני מהר"י). נא. ע"ע בשו"ת יו"ד סי' נ"ה. נב. כמנזן מחל"ה.

מוהא שאינו דומה תפילת אחרים לתפילת החולה מוכח שעדיף שישאר הגדול עם עמו בצרה

ר' זירא ורב אדא נחלקו האם על הגדול המגין להיות במקום מרה וצרה או לנוס למקום חיוות

במקום מרה, ר"ל כזית הכבד שיגן צריך
שיהיה במקום המרה והצרה^ג ושם יגן,
ולא שיכרח אל מקום חיותו. ומסיק
הש"ס על זה רב אדא בר אבהה אמר
לא כי, אלא כזית שאמרו במקום חיותא,
ר"ל שלא ישאר המגין עמם במקום מרה
שלהם, אלא ינוס למקום חיותא, שלא
יהיה הוא חבוש, ומשם יזרח אורו
לישרים להאיר לארץ ולדירים^{נד}.

ואם כי להכריע אינני כדאי, מ"מ לא
באתי אלא להשוות המחלוקות
ולשים שלום בעולם ובין התלמידים,
דלא פליגי כלל ש"ס דילן בברכות עם
המדרש דמייתי רש"י בחומש. רק אקדים
במה שכתוב אצלינו במקום אחר^ה על
מה שאמרו חז"ל (שבת קי"ט ע"ב) כל
המבזה תלמיד חכם אין רפואה למכתו,
מה טעם יש בזה. והענין כך, דאמרו
חז"ל המתפלל על חברו צריך שיחלה
עצמו עליו, שנאמר (שמות ל"ב י"א) ויחל
משה^{נו}. ונראה לי הענין, דעל פי השכל
לא יובן איך יועיל תפלת זה על חברו,

המתפלל על
חברו ונחלה עליו
נחשב עמו כגופ
אחת והוא
כמתפלל עבור
עצמו

כי בהקב"ה לא שייך פיתוי דברים לישא
פני איש זה עבור זה. אבל הענין, הואיל
וכל ישראל נפש אחד, נמצא גם חליו
של זה כואב לזה, והוא כאילו פיו של
אדם מתפלל שירפא לו מכאב אצבעו.
והיינו צריך שיחלה עצמו, שיראה כאילו
הוא עצמו חולה עליו, ועי"ז יקובל
תפלתו כאילו מתפלל^ו על עצמו.

וידוע נמי מה שאמרו חז"ל (ב"ב קט"ז
ע"א) והובא בשו"ע (יו"ד סי' של"ה
ס"י) מי שיש לו חולה או שום צרה
ילך אצל תלמיד חכם ויתפלל עליו,
והיינו גם כן מאופן הנ"ל^ז. אמנם המבזה
תלמיד חכם על כרחך אינו סוכר שהוא
נפש אחת, ומכל שכן שלא יאמין
שהתלמיד חכם הוא בחינת ראשו והוא
רגליו, דהיתכן שאיבריו יבזו ראשו
וילעיגו עליו, אלא על כרחך שאינו
מאמין, אם כן אין רפואה למכתו שלא
תועיל עליו תפלת תלמיד חכם, כה
דברי שם.

המבזה ת"ח אינו
מאמין שהם
נפש אחת ולכן
לא תועיל עבורו
תפלת הת"ח

ג. ראה כע"ז בפלתי סי' מ"א אות א'. (שער יוסף). נד. עיין ח"י חולין שם ד"ה ובדרוש. (שער
יוסף). נה. ראה דרושים ואגדות קפ"א ב' ד"ה כתיב. וע"ע חת"ס עה"ת כי תשא קל"ז א' ד"ה
ובזה, דברים י"ג ב' ד"ה עזבו, ראה ס"ז א' ד"ה שוחט. וע"ע ח"י מרן שבת קי"ט ע"ב (קל"ג א')
ד"ה אין. נו. בברכות י"ב ע"ב איתא: "...אלמר רבא אם ת"ח הוא צריך שיחלה עצמו עליו",
ומייתי קרא (תהלים ל"ה י"ב) ואני בחלותם לבושי שק, ולהלן שם ל"ב ע"א איתא: "ויחל משה וכו'
מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שאחזתו אחילו". נז. ע"ע שו"ת או"ח סי' קס"ו
כתב מרן בביאור דברי הגאון מהר"ל מפראג בספר נתיבות עולם נתיב עבודה פ"ב, וז"ל: "כי דרך
להעמיד מליץ בין מלך להדיט כשאין ההדיט חשוב וספון לפני המלך או אינו יכול להטעים דבריו
כראוי. ויען ישראל לפני ממלאכי השרת ואינם צריכים מליץ לפני אוהבם ית"ש, והוא מקבל בסדר
פנים יפות אפילו בלשון עלגים וגמגום, אם כן המליץ הלז אינו אלא קטנות אמונה חלילה. אך כל
ישראל שותפים וגוף אחד ונפש אחד, וכשאחד מצטער גם חבירו מרגיש ועמו מצער, ועל דרך
זה המתפלל על חבירו צריך שיחלה עצמו עליו (ברכות י"ב ע"ב), פירוש שיראה שגם הוא חולה,
וכיון ששניהם בצער טוב יותר שיכנס הראש משיכנס הרגל, על דרך משל התלמיד חכם הוא
הראש, והמצטער שהוא עתה שריו בדיון הוא בבחינת רגל וקצת נזוף, טוב להכניס הראש כיון
ששניהם בעלי דברים ולא כמליץ בעד אחר". וע"ע בספר הזכרון עמוד מ"ה בהערה.

ישראל שכולם
כנפש אחת טוב
שאחר יתפלל
עבורו, באומות
עדיף תפילת
החולה על עצמו

ומעתה אני אומר דלק"מ, דודאי אין
חבוש מתיר עצמו מבית
האסורים, אך כל זה בישראל שהכל
נפש אחת, טוב יותר שיתפלל אחר
עבורו משיתפלל הוא עצמו ומדת הדין
מתוח עליו, אבל בהגר וישמעאל שהם
מאומות העולם שאינם נפש אחת, יועיל
יותר תפלת החולה בעד עצמו וגופו,
אעפ"י שהוא חבוש, מתפלת אחר
עבורו, וק"ל נח.

שפלת ישראל
נודעת בראות
אלוקים מגינם
שיבטחו בו, וע"ז
יביט פני משיחו
לטובה

כתיב (תהלים פ"ד י"ב) **מגינינו ראה**
אלוקים והבט פני משיחך, כי
טוב יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף
בבית אלוקי מדור באהלי רשע, כי שמש
ומגן ה' אלוקים חן וכבוד יתן ה' לא ימנע
טוב להולכים בתמים. הנה פסוק הראשון
מגינינו ראה אלוקים וגו' יראה דנוגע
עיקר להא דידן. כי השומע ישמע ויאמר
בלבו זה נאה דורש ונאה מקיים, כי
משום כן נסעתי וברחתי מהעיר להגן
עליהם מבחורן, כמו שהם סוברים בעו"ה
שאני להם למגן. אבל לבבי לא כן ידמה,
כי ברחתי לנפשי הלא כתיב (דברים כ'
ח') מי האיש הירא ורך הלבב, ואמרו
חז"ל (סוטה מ"ד ע"ב) מעבירות שבידו,
ואפילו שח בין תפלה לתפלה חוזר עליה
מעורכי המלחמה, אחיי ורעיי מי ישמע
ולא יחוש הלא עבירות כאלה כהנה
וכהנה עברו ראשי, וכמשא כבד כבדו
ממני, ואיך אשא ואסבול כל אלה -
ועד כה דברנו בגאוני עולם צדיקים
המגינים על דורם כחומה אשר היו נקיים

וחף מפשעים, אבל לאזוב הקיר כמוני
תיחלו אחי, ואם עלי תשאו פניכם, אוי
לאותה בושה, אוי לדור שכך עלתה
בימיו, שיהיה קהל גדול וחשוב מעם ה'
נתונים בספק סכנה ויהיו עיניהם נשואות
לעני ואביון. אתה ה' הביטה וראה
עמידתינו דלים וריקים, הלא אתה ידעת
לאיזה שיעור מהשפלות הגיעו בניך אם
אלי ישאו עיניהם ויכרעו ברכם.

והנה ידוע כי משיח צדקינו סובל
מרעין בישין בעוונותינו יום יום
(סנהדרין צ"ח ע"א), והקב"ה כמסתיר פניו
ממנו עד עת קץ אז יראה ה' ויביט עליו
הבטה לטובה, וכמו שכתב רמב"ן גם כן
בפסוק (שמות ב' כ"ה) וירא אלוקים את
בני ישראל וידע אלוקים ע"ש. והנה אחד
מזמני הגאולה היותר בטוחים הוא בהיות
ישראל בתכלית השפלות שאין למטה
ממנו, אזי על כרחו יביט פני משיחו
למשחו שמן משחת קודש, ובמה יודע
איפה שפלת בני ישראל, הוא בראות
אלוקים את מגינם אשר יבטחו בו, אזי
יראה ה' כמה מהשיעור שפלות הגיעו
שאיין למטה ממנו. וזה שאמר קרא מגינינו
ראה אלוקים, אותו המגין שאנו חסים
בצילו, ועי"ז והבט פני משיחך, הבטה
לטובה ולשנת גאולה.

ולבוא אל מכוון הפסוק השני **כי טוב**
יום בחצריך מאלף בחרתי
הסתופף בבית אלוקי מדור באהלי רשע,
י"ל כך, הנה אמרו חז"ל (אבות פ"ד מ"ז)
יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים

נח. ע"ע תו"מ וירא ס"ז א' ד"ה ותשב, ובחז"ל עה"ת ויגש רכ"ז ב' ד"ה ועד"ז. נט. לשוה"כ
תהלים ל"ח ה'. ס. ראה לעיל ח"ב ח' טבת דרוש יג עמ' שלב ד"ה ואין, ובמצוין שם.

עדיף לעמוד
בעוה"ב בלי
קורת רוח מאשר
לדור בחו"ל
בתערובות
האומות

פרשת פנחס

א. [א] ביאור ד' הירושלמי (סנהדרין פ"ז ה"ז) שפנחם עשה שלא ברצון חכמים. [ב] אם מותר להכניס עצמו בספק סכנה בשביל הצלת נפשות, ודין הצלה בדרך סגולה.

ומה שנראה לענ"ד בזה דהנה בספרי נפר' בלק פ"א] מבואר דכאשר ראה פנחס

זה המעשה שעשה זמרי, אמר אין כאן אדם

שיהרג או יהרוג, נראה דפנחס מסר נפשו

על זה, והוא תמוה לענ"ד איך מותר להכניס

32349
 76

[

עצמו בספק סכנה לעשות הדין דקנאין פוגעין בו דאינו אלא רשות, ובאמת בגמ' דילן (סנהדרין דף פ"ב ע"ב) מבואר דהמתין פנחס עד שתשש כחו, נראה מבואר אף על גב דרצה לקנאות מ"מ עשה כדין שהמתין עד שתשש כחו, ובאמת בגמרא דילן [זבחים ק"א ע"ב] נראה דסבירא ליה דלא נתכהן פנחס עד שהרגו לזמרי, מדלא חשיב בין הניסים שלא הזו מדמם על פנחס, אמנם הספרי דחשיב גם נס זה מבואר דסבירא ליה דפנחס היה כהן מקודם, כן מבואר מלשון הספרי דקראו כהן בן כהן וכו' :

ישראל, ועיין בכסף משנה (פ"א מרוצח הי"ד) בשם הגהות מיימוני [דפוס קושטא שם] דמחויב להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חבירו, בפרט היכא שהדבר נוגע להצלת כלל ישראל, נראה דכ"ע מודים לזה:

הן אמת שראיתי להגאון מדווינסק שליט"א בספר אור שמח (פ"ז מהל' רוצח ה"ח) שהוכיח מלשון הר"מ ז"ל שכתב בזה הלשון: הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם וכו', אפילו כל ישראל צריכין לתשועתו וכו' התיר עצמו למיתה. שלכן הוסיף זה רבינו ז"ל שזה טעם למה אינו יוצא, הלא פקוח נפש דוחה כל מצות שבתורה, וכ"ש פק"נ דכל ישראל ואסתר תוכיח, ולזה אמר הר"מ ז"ל דהטעם הוא כיון דהתורה פטרה את הגואל הדם ממיתה, א"כ כשיוצא הרי הוא נכנס בספק סכנה מגואל הדם, ואין לו לסכן עצמו משום פקוח נפש אפילו פק"נ דכל ישראל:

ואני אומר לשרי ליה מריה שבמחילת כבוד תורתו הרמה לא דיבר נכונה, שלענ"ד נראה ברור דאם היה הדין דמחויב לצאת כדי להציל את ישראל היה הגואל הדם נהרג עליו, דלא גרע מיצא בשוגג מעיר מקלטו דקיי"ל דגואל הדם גולה עליו כמבואר לעיל (רמב"ם פ"ה מרוצח הי"א), ומבואר מזה דלא פטור מצד כי יחס לבבו [דברים י"ט, ו'] אלא אם הזיד לצאת מעיר מקלטו, אבל לא בהולך ברשות מצוה ועל פי בית דין, והרי חזינן דהך טעם דכי יחס לבבו אינו פוטר את הגואל הדם לאחר מיתת כה"ג, אפילו אם מת מיד לאחר שנגמר דינו לגלות ונהרג עליו אם הרגו, וא"כ אם היה הדין דלצורך פקוח נפש מותר לצאת מעיר מקלטו, היה הגואל הדם נהרג עליו אם היה הרגו כמו בהרגו בתוך עיר מקלטו:

לבן נראה ברור שאין זה [כוונת] הר"מ [פ"ז מהל' רוצח ה"ח] ז"ל שאם יצא התיר עצמו למיתה לגואל הדם, [הוא] טעם שמפני זה לא יצא אפילו במקום פקוח נפש, אלא נהפוך הוא, שאחרי שהדין שלא יצא משם לעולם, וגזירת הכתוב הוא שאפילו לצורך פקוח נפש כל ישראל אין לו לצאת משם, הוסיף הר"מ ז"ל שאם לא השגיח על דין התורה ויצא משם, אע"ג שיצא להציל אם הרגו גואל הדם אינו נהרג עליו, וזה ברור אצלי בדעת הר"מ ז"ל, וח"ו לומר כן שאין להכניס עצמו בספק סכנה להציל כלל ישראל, ותמהני על הגאון המחבר שליט"א שהרי זה ברור לו שמותר לעבור על איסורי תורה להציל ישראל והביא ראיה מאסתר, ומשם ראיה שמחויב להכניס עצמו לספק סכנה ג"כ, דהרי אסתר הכניסה את עצמה לסכנה בזה שנכנסה לגינת הביתן שלא כדת והיה דינה למיתה, לולא שנעשה לה נס שמלאכי השרת מתחי לה חוט של חן [מגילה ט"ו ע"ב]:

ועיין במגילה (דף ט"ו ע"ב) ר"י בן קרחא אומר אסבור לו פנים כדי שיהרוג הוא והיא, וכן מוכרח מדברי הספרי הכא דסבירא ליה דפנחס נכנס בסכנה לקיים הדין דקנאין פוגעין בו, וע"כ משום דהיה יודע דהוא להצלת ישראל. שוב ראיתי בפנים יפות סוף פרשת בלק שהעיר בזה וכתב דבמקום דיש קידוש השם רשאי למסור נפשו, ולא אדע מנא ליה זאת, ולדעת הר"מ ז"ל [פ"ה מהל' יסוה"ת ה"ב] ברור הדבר דרק בשלשה אלו אבל בכל התורה כולה הוי מתחייב בנפשו, ואפילו לפי דעת התוס' [ע"ז כ"ז ע"ב ד"ה יכול אפילו] דרשאי להחמיר על עצמו, היינו דווקא אם כופין אותו לעבור אותו בקום ועשה, אבל בשוב ואל תעשה ובמקום שאינו אלא רשות

לא מצאתי בשום מקום שיהיה רשאי ליכנס בסכנה, ותימה שלא הביא כלל דברי הגמ' דילן שבאמת המתין פנחס עד שתשש כוחו של זמרי מבואר להיפוך, ודעת הספרי על כרחך כדאמרינן:

ומעתה יש לומר דהירושלמי גם כן סבירא ליה כספרי, דכבר נתכהן וגם נכנס בסכנה לקיים הדין דקנאין פוגעין בו, לכן שפיר סבירא ליה להירושלמי דהיה שלא ברצון חכמים ובקשו לנדותו, לולא שקפצה עליו רוח הקודש ואמרה והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם וגו' ויכפר על בני ישראל, שהיתה בזה הצלת ישראל וממילא הכל היה כדין:

וי"ל בזה בביאור הקרא שאמר לו הקב"ה [פסוק י"ב] לכן הנני נותן לו את בריתי שלום, דהנה לכאורה י"ל שאף על פי שמה שנוגע לפקוח נפש הותרו כל איסורין שבתורה, מ"מ לא היה פנחס רשאי לעבור על איסור תורה, הן לסכן עצמו שזה נגד האזהרה ונשמרתם מאוד לנפשותיכם [דברים ד', ט"ו], והן לטמאות עצמו מפני פקוח נפש, על פי מה שכתב הר"מ ז"ל בפירוש המשניות ביומא (פ"ח מ"ו) בנשכו כלב שוטה, דטעמא דחכמים דסבירא להו דאסור להאכילו מחצר הכבד שלו, דאינו מותר לעבור על איסורי תורה, במקום פק"נ אלא רפואות טבעיות, מה שאין כן רפואות שהמה מדרך סגולה אסור לעבור איסורי תורה אפילו במקום פקוח נפש:

ובררש אמרתי להסביר הדברים על פי מה ששמעתי מכבוד אבי הרבני החפיד המנוח מו"ה חיים יצחק ז"ל בשם אדמו"ר הגאון הקדוש בע"ל שפת אמת וצוק"ה, שהשיב לאחד שהפציר בו שיתן לו סגולה לצורך חולה שהיה לו בתוך ביתו,

והשיב לו מרן הקדוש זצ"ל בזה הלשון: יאמין לי כי אינני יודע סגולות, אמנם כבר אמר השם יתברך [שמות י"ט, ה'] והייתם לי סגולה (שזה הסגולה היותר בדוקה שיעזור השי"ת) עכ"ל הזהב ודפח"ח שפתים יישק. לזאת אם באנו לרפאות אותו על ידי סגולה, הסגולה היותר טובה שלא לעבור על דברי תורה ולכן אינו דוחין איסורין אפילו במקום פקוח נפש]:

וראיתי להגאון מהר"י חגי"ז ז"ל בספר עץ חיים על משניות שם שכתב בזה הלשון: וקשה לי על שהתירו לצאת בקמיע מומחה בשבת כמבואר בשבת (פרק ו' דף ס"א) והוא דרך סגולה עכ"ל. ובמחילת כבוד תורתו לא קשיא מידי, דהרי התם ליכא למימר הטעם דפקוח נפש דחיא לאיסור הוצאה, כיון דגם לצורך חולה שאין בו סכנה מותר, אמנם הטעם פשוט כיון דהוא ממומחה, דרך בני אדם ללבוש אותו והוי בגדר תכשיט ואינו בכלל הוצאה וליכא חילול שבת כלל, וזה פשוט וברור:

וראיה לזה מהא דמבואר במכות (דף י"א ע"א) גבי דוד דחפר עד תהומא ורצה למשטף עלמא ושאל לאחיתופל, ואמר קל וחומר דמה לעשות שלום בין איש לאשתו מותר למחוק שם שמים מכל שכן הכא, ותמהו כולם [ערוך לנר מכות שם, סוכה נ"ג ע"ב] תיפוק ליה דפקוח נפש דוחה איסור דמחיקת השם:

אמנם להנ"ל אתי שפיר כיון דהצלה על פי סגולה אינו דוחה איסור תורה אפילו במקום פקוח נפש, לכן היה צריך אחיתופל להביא ראיה מלעשות שלום בין איש לאשתו דמותר למחוק את השם, מכל שכן הכא להעמיד העולם על מכונה

והוי שלום כללי, דבודאי מותר לעבור על איסור תורה:

ומעתה יש לומר דגם הכא מצד פקוח נפש דישראל לא היה לו לפנחס לעבור על איסורי תורה, כיון דהצלה אינו על פי הטבע רק על פי סגולה, אם כן מוטב שלא לעבור על דברי תורה, ואין זה ענין להא דפקוח נפש דוחה איסורין שבתורה, אמנם באמת הכא מלבד ענין דפק"נ של הצלת ישראל, מלבד זאת הוא לעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, ובזה שפיר י"ל קל וחומר מסוטה, דאם מותר למחוק את השם כדי לעשות שלום בין איש לאשתו, מכ"ש דהיה מותר לטמאות את עצמו ולסכן את עצמו כדי לעשות שלום בין ישראל להקב"ה, ולזאת ענין פנחס שמסר נפשו היה עיקר מצד השלום, לכן אמר לו הקב"ה הנני נותן לו את בריתי שלום, וזה הפירוש תחת אשר קינא וגו' ויכפר על בני ישראל שעל ידי זה נעשה שלום הכללי בין השם יתברך לישראל:

ואם כנים הדברים יש לתרץ בזה מה שתמהו הפוסקים על רבותינו עמודי הוראה הרי"ף והר"מ והרא"ש ז"ל שלא הביאו להלכה הא דקדושין (דף ס"ו ע"ב) דואו דשלום קטיע ודרשינן מזה דבעל מום פסול לעבודה, ועיין בזה בתשובת רעק"א ז"ל (מהדו"ק סי' ע"ה) מה שהביא בשם בתי כהונה [ח"ב חלק ב"ד סי' כ"א] דאם ילפינן להכשיר חלל מדכתיב [דברים ל"ג, י"א] ברוך ד' חילו, אין צריך לימוד לפסול בעל מום, ולכן לא אמרינן כלל דואו דשלום קטיע, אך זה דוחק גדול, דסוף כל סוף מה הענין בזה, וכנראה דיש פלוגתא בענין זה ובמאי פליגי:

לבן נראה דלפמ"ש"כ דלכן ניתן לו ברית שלום משום שעשה שלום הכללי,

אמנם למה דמבואר בש"ס דילן דהמתין עד שתשש כחו, נראה מבואר דלא רצה לכונו במקום סכנה לעשות השלום הזה, וכן סבירא ליה לגמ' דילן שלא נתכהן עוד מהאי טעמא, לכן אף על פי שאמר לו השי"ת הנני נותן לו את בריתי שלום, אבל ה"וא"ו קטיעה, מפני שנתרשל להביא השלום עד שתשש כחו של פנחס והניח את המגפה לשלוט איזה זמן, אמנם לדעת הספרי והירושלמי דפנחס באמת מסר נפשו וסיכן את עצמו לעשות שלום, באמת אין ה"וא"ו דשלום קטיעה כלל (ובפנימיות הענין יובן היטב דו"ו הוא מלכות, ויען שנתרשל לעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים להמליך את הקב"ה על ישראל, לכן נרמז זאת "בויו" קטוע, אמנם לדעת הספרי שלא התרשל כלל באמת אין הויו קטוע):

ומעתה נראה דהר"מ ז"ל לשיטתו שפסק (בפ"ה מהל' ביאת מקדש הי"ג) דנתכהן פנחס מיד עם אהרן ובניו, ואם כן בלאו הכי היה עובר על איסור טומאת כהנים, ואם כן ברור הדבר דלא נתרשל כלל, כיון דחזינן דהיה סבירא ליה דלעשות שלום מותר לעבור על איסור תורה, א"כ בודאי דנכנס בספק סכנה גם כן, ואם כן שפיר לא הביא כלל הא "דויו" קטוע:

ומה שיש לומר עוד בטעם החכמים שרצו לנדות את פנחס, שהיה סבירא להו כיון דעל שאלת בת יתרו מי התיר לך [סנהדרין פ"ב ע"א] לא השיב מרע"ה כלום, אם כן לא הוי מזיד גמור ואינו בגדר קנאין, דהנה זה נראה ברור דאע"ג דהבא על הכותית קנאין פוגעין בו, מ"מ היינו דווקא אם הוא גדול ובר חיובא, אבל קטן כיון דאינו בר עונשין אינו בגדר זה, ואם כן אפילו אם נאמר דאין צריך התראה, וכן נראה דכל הני שקנאין פוגעין בהן לא צריכים

התראה, כמו טמא ששימש במקדש וגונב את הקסוה [סנהדרין פ"א ע"ב], אבל מ"מ צריך שיהיה מזיד גמור, ואולי צריך שידע את החיוב מיתה גם כן, אבל הכא כיון שנתעלמה מכולם הלכה ולא ידע זמרי הדין דחייב מיתה ע"י קנאין, היה סבירא להו לסנהדרין שאינו בר קטלא, לכן היה סבירא ליה שפנחס לא טוב עשה, אבל האמת אינו כן שבשעה שמכניס ברית קודש במקום טומאה ודבק בטומאה הרי הוא כמוה ממש, ולכן לא צריך התראה כלל, ובאמת נראה שזה ענין דקנאין פוגעין בו דהכא הוא רק בשעת מעשה, ואם פירש שוב אינו בר קטלא, דענין קנאה זו הוא שלא להניח הקדושה ברשות הטומאה, ודוקא בעוד שהוא דבוק ומחובר לטומאה ממש, אמנם כשפירש אע"ג דיש עליו חיוב כרת מדברי קבלה, אבל שוב לא שייך פגיעת קנאין, דחיוב מיתה אחר עבירה צריך שיהיה התראה ושיתיר עצמו למיתה [סנהדרין ח' ע"ב]:

ובאמת נראה דבענין קנאין לא צריך הקנאי לחשוב בשעת מעשה אם כבר הביא סימנים, ולחוש דילמא עדיין קטן הוא, אע"ג דלענין חיוב מיתה בית דין בודאי לא סמכין על חזקה דרבא [ע"י ב"ב קנ"ו ע"א], מ"מ בקנאין אין צריך לחוש לכל זה, ואולי אפילו בודאי קטן אם הורגו הקנאי בשעת מעשה אין לו דמים, אך י"ל מטעם אחר, דקנאין פוגעין בו לא שייך אלא אם נתחייב מיתה בידי שמים, כמבואר בסנהדרין (פ"ב ע"ב) דהא דקנאין פוגעין בו הוא משום דבלאו הכי איכא חיוב כרת מדברי קבלה, מבואר מזה דאי לאו הכי לא שייך לומר דיפגעו בו קנאין בדבר שפטרנה תורה, וא"כ נראה ברור דבקטן כיון דאינו בר עונשין לא שייך הא דקנאין פוגעין בו, ויש לעיין גם על פחות מכן כ', לפי מה שאמרו חז"ל

דאין עונשין בב"ד של מעלה פחות מכן כ' [ע"י במ"ר י"ח, ד'] ומכהן ששימש בטומאה אין ראיה, די"ל דאין הכי נמי דלכתחילה לא היו עובדין עבודה בפחות מכן כ', אך מגונב את הקסוה דסתמא קתני, נראה דאין לחלק בזה, על כל פנים בקטן נראה דל"ש קנאין פוגעין בו:

ודע דמשאילת הגמרא בסנהדרין שם דשאלו לרב לא פגעו בו קנאין מה, נראה דאם פוגעין בו קנאין נפטר מכל העונש של בא על הכותית, וכיון דמיתה מכפרת כמו כל חייבי מיתת בית דין [ע"י סנהדרין מ"ז ע"ב], י"ל דשוב אין לו עונש שלא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים גם כן. וי"ל דזה פירוש הקרא תחת אשר קינא וגו' ויכפר על בני ישראל, היינו כיון דהיה נשיא שבט מישראל, א"כ אם לא היה נהרג היה העונש מגיע על כל השבט שלא יהיה לו זכר (כזה) ער בחכמים ועונה בתלמידים, אמנם על ידי שנהרג כיפר על בני ישראל, שבזה נתכפר לו כל העונש הנ"ל, ועיין בסנהדרין (דף מ"ז ע"א) מסקנת הגמרא דהרוגי בית דין הוי להו כפרה, ויש להמתיק הענין דשורש מיתה הבא על הכותית שהוא רק בפרהסיא היינו מצד חילול השם, ולכן כשנעשה על ידו קנאת ד' צבאות, ונתקדש השם ברבים נתכפר לו, וממילא הוי כפרה גמורה, והבן היטב כי קצרנו וסמכנו על המעיין:

ב. [א] ישוב קושית החתם סופר אם מקושש היה דינו כמומר לפטור את אשתו מיבום. [ב] בחידוש הפנים יפות דמגי התראה בסוף המלאכה

אבינו מת במדבר וגו' למה יגרע שם אבינו (כ"ז ג' - ד'). וברש"י ז"ל והוא מספרי אנו במקום בן עומדות, ואם

טור <מכון שירת דבורה> - ג (או"ח רמב - שמד) / יעקב בן אשר (בעל הטורים) (עמוד 64) 32349

AN AUTHORIZED REVOLT?

Rav Menachem Ziemba zt"l ל"ה's role in the Warsaw Ghetto Uprising

The Weekly
TORAH
C?NTR?VERSITY

JANUARY 2, 2022
YU TORAH MITZION KOLLEL
פי' בא תשפ"ב

THE CONTROVERSY

הפרדס (1)

שנה ל"ג

ב"ה. ניו יורק

הפרדס

קובץ רבני חדשי

הרב שמחה עלברג, עורך ומו"ל
ברוקלין, נ. י.

חוברת ז'

ניסן, תשי"ט

התוכן

מחודש לחודש

- א. מרד הגיטו בוורשה ורבי מנחם זעמבה זצ"ל
ב. ישיבת רבנו חיים ברלין וראשה הגר"י הוטנר — הרב שמחה עלברג

מדור ההלכה

- בדין מתעסק — הרב אלי' חזן, ברוקלין, נ. י.
מ"ע של שריפת קדשים — הרב חיים ב"צ נטולוביץ, ברוקלין, נ. י.
ספיקא דרבנן בבדיקת חמץ — הרב אהרן דוד בוראק, ברוקלין, נ. י.
דין צרת סוטה — הרב יצחק קריסלאו, קליבלאנד, אוהייא
בדין נעקרה אבן ממקומה — הרב אפרים אלעזר הכהן יאָללעס, פיל., פא
בדין מצות לאו ליהנות נתנו — הרב יצחק הוטמאן, ברוקלין, נ. י.
בענין שליח בי"ד דפמור מגלות — הרב בן ציון רחמיטאל, שיקאגו, אילל.
טומאת משא בשרצים — הרב שמואל מלצר, סטיפול, מיננ.
בדין קלבד"מ — הרב יעקב פעסטער, שיקאגו, אילל.
סממני רפואות בפסח — הרב ד"ר ישראל ברוך נב, ברוקלין, נ. י.
משלחן הספרים

- ספר "ממעני הישועה" מאת הרב יהושע הלוי הירשהורן — הרב פ.
הירשפרונג; ספר "אמרי מרדכי" מאת הרב מרדכי מענטליק — הרב
ש. אהרונזון.

בעולם הישיבות והמוסדות

- ביקור במיאמי : בעיית הכשרות, באנקעט של תערובת בוי"ח, שלוחים
ומשולחים, שליח מא"י; בית ספר לבנות בית יעקב ספרינגוואלי;
ישיבת אהל יעקב; חגיגות; בר מצוה; הרב ז. בן יעקב ז"ל; הריד
איינברג ז"ל; ר' חנוך קרוניק ז"ל; מודעות.

(2) שם

א

מרד הגיטו בוורשה ורבי מנחם זמבה זצ"ל

הערה

מרד-הגיטו הוורשאי, שהתחולל בשנת 1942, עת-ספרות הוא למדי, ומדי שנה בשנה ספרות זו הולכת ומתוספת, הולכת ומודייפת. לא שמגלים פרטים חדשים שטרם היו ידועים מקודם אלא הולכים וכודים עובדות, מאורעות ומקרים „חדשים” שמגמתם אך ורק להאדיר את עצם מעשה המרד ובעיקר את אלו שאבירותם ואמיצותם עוררו את המרד. וכבר השתרכב תקפו של המרד לשונם המפלגות. החל מן השמאל הקיצוני ועד חלק מן הלאומיים-דתיים שואפים לכבוש את מרד-הגיטו כרכושם ההיסטורי הפרטי שלהם.

האומנם גם אנו, היהודים הדתיים המסרתיים לצאת במחול זה ולהבליט את חלקנו המשותף במרד? דומני, אם אמנם היינו שם — והדעת נותנת שהיהודים הדתיים לקחו חבל פעיל במרד — הרי טוב, ואם לאו, הרי אין בזה מן הקלון והפחיתות. ומקומנו בקורות עם ישראל לא יקופח בזה. כי את „קדושינו האמתיים” אל לנו לחפש דווקא בלהבות מרד-וורשה. כל ספר קורות חיינו רווה בקדושים אלו. קדושינו קדושים היו לא רק בכליונם כי אם גם בחייהם על אדמות. כי מחובתנו לא רק להיות מוכן למות כקדוש, כי אם גם להיות כקדוש, זוהי תורת היהדות. אנחנו היהודים הדתיים בודאי קראנו למרד ולמלחמה, ואם לא קראנו להתקוממות בין כך וכך על חומתנו נעמודה ובין כך וכך נשאר תמיד יהודים נאים ואמיצים שעל אמונתם ותורתם גאותם. אין גבורתו וצביונו של עם ישראל מתבטאים בהתקוממות, מחפכות ומעשה-מרד. כי לא הגבורה הפיזית היא שהפליאה את כל העולם כי אם חסינותו המוסרית.

ההתלבטות האיומה של היהודי הדתי לקיים את יהדותו מאחורי חומת הגיטו זוהי הכיפוי הנועז ביותר לגבורה הנצחית של היהודי הדתי. היהודי הדתי היווה בחייו היום-יומיים הגבור הנעלה ביותר, אבל על גבורה זו אינם מרבים לכתוב, ומדוע? כי גבורים אלה נמצאו אך ורק בשורות היהדות החרדית בלבד.

כל המופרים למיניהם נאחזו במעשה המרד והפכו למאורע היסטורי, המסמל נקודת-מיפנה בהיסטוריה הישראלית. אף שמוכתחני שהופרו בהרכבה ע"י הדמיון יותר מאשר שהי' במציאות. במדה שמרבים לקרוא על המרד, מתברר למדי האיך שמויפים את ההיסטורי והאיך מלייכים מאורע אחד למאורע היסטורי.

כותב אני שורות אלו לרגל זה שכבר מלפני שנים אחדות היינו כמה מהסופרים שלנו מכי-הגיטו ומערי-המרד, לסחב את שמו של מורי ורבי הגדול רבי מנחם זעמבה זצ"ל, ולתאר כביכול כאחד הרבנים דוורשה שהוציאו פסק-הלכה למעשה לעורר את היהודים למרד. מאז קראי ספור זה הודחתי עד

הדפוס מאתר אוצר החכמה: tablett.otzar.org עמוד 245

מתאר כאלו ר' מנחם הי' ממש אחד מגבורי המרד. לפי דבריו נשא ר' מנחם נאום גדול על משמעותה העילאית של מצוות קידוש השם שצריכה להתגשם במרד. מתאר הוא בפרוטרוש את הנאום הדרמטי של ר' מנחם ואת הרושם שנאום זה עשה, ואנכי מכירי הוא את המלים, שכביכול ר' מנחם ציטט, מדברי ושאל די ארץ בדברה למלך צרפת.

לו ידעתם ד"ר אלפנבין את ר' מנחם לכה"פ מרחוק כי אז כבר די לכם לדעת מה מאד דלותם בהערכתכם את אישיותו של ר' מנחם.

לו ידעתם את ר' מנחם כי אז הבינתם מה מאד מגוון הוא לייחם לפיו של ר' מנחם מימרא של ושאל די ארץ. קונם עלי אם ידע אפילו מה זה ואם אפילו הי' יודע כוודאי שלא הי' משתמש במלים אלו. מסקורות אחרים לגמרי שאב ר' מנחם תורתו וחכמתו. וכודאי שלא נוקק הי' לבסס השקפתו על דברי התורה הצרפתית.

מספר ד"ר אלפנבין:

„הפסק-דין של ר' מנחם בדבר ארגונו של המרד בגיטו נתקבל ע"י כל „היהדות הפולנית”, ילמדנו נא הד"ר איווהי „היהדות הפולנית” שהתקיימה בשנת 1942?

לפי דברי ד"ר אלפנבין שרידי שארית היהדות הפולנית של אז חיכו אך ורק לפסק-דין בכדי להתקומם. וזהו ממש כחוכא ומלולא. כי המורדים העיקרים לא חיכו לפסק-דין, ובבואה של השעת ההיסטורית להתמרד נפל הדבר וקם המרד.

אכן לזהירות יתירה צריך הי' הד"ר א. כבואו לתאר את פני ר' מנחם ז"ל. בדברנו על אחד שהי' יחיד בין גאוני פולין, מן הנמוס לגלות מעט אחריות ולא להיסחף אחרי חלומות שווא.

רבי מנחם ז"ל גדול וענק הי' בתורה ואל נא לא נקים לו כתרים של גבורה ריבולוציונית.

(1) בירחון: Judaism: A quarterly Journal of Jewish Life and Thought. Vol. 7, No. 4, 1958

(2) ראה את המונוגרפי שכתבתי על ר' מנחם ונדפסה ב„מלאה אכרה” ח"ב, הוי"ל ע"י ד"ר יצחק לעזריני.

זרע אברהם ד: יד (3)

42

זרע

שאלות ותשובות סימן ד

אברהם

הוא במניס. ככלי שרת. והא דמקטירין כולן כאלהת הוא במזבח והפריש מפרש בהיטוך דבנותיה למניס מותר לערב אבל בהקטרה ע"ג מזבח לא יערב חלבים בחלבים [ועי' מוסי' פסחים (ס"ה): דרי"ה אטו בזוגס גופי' מקטיר לים ובהוסי' יומא (ס"ז): דרי"ה אטו יעושאל]:

והנה איך שיהי' ע"פם זה מבוחר מדברי ירושלמי (לפי פירושם) דהא דאמר' והקטירם כולם כאלהת אין הכוונה שיהי' חייב להקטיר קרבן אחד כולו בבת אחת רק זכונה להיפך שיותר להקטיר אברים מקרבנות שונים אחת וזה כותר דברי הראב"ד ז"ל [וכן ד' רש"י ז"ל חיים (ס"ד):] דמפרש דבעין כאלהת בקרבן אחד. והמנס נוף הירושלמי יסבן לפרש לפי דברי ראב"ד ז"ל דכונה הקטירה הכא את מר והקטירו שלא יערב חלבים בחלבים ונבחר דהאיסור מלד שמעורב חלבי וזכמים שונים והלא הכא את מר והקטירו כולו כאלהת ומבוחר דבעין שלא יפסיק בדבר אחר בין הקטרה של קרבן אחד וא"כ מחילא כשמעורב חלבים שונים מפסיק הוא בהקטרה אחרת של מלד אחר בין הקטרה דקרבן זה איך ל"ל למפט שלא יערב חלבים בחלבים חיפוק ל"י דבש"י והקטירם כאחד שלא יפסוק. וע"כ מושמע דלא חיכשת לן בהפסקה אם אינס מעורבין ורק העירוב של חלבים שונים הוא דאסור וע"י מתיר הירושלמי כאלן במניס כאלן במזבח דזה האיסור להפסיק בהקטרה הוא במזבח ולערב אסור אפילו במניס וזה נכון:

ואמנם דע דמפסקות לשון ראב"ד ז"ל הי' נראה דהכוונה שלא יפסיק בהקטרה קרבן אחד היינו בהפסק הקטרה אחרת במניס דחייב התורה הוא להקטיר מלד קרבן אחד בלי הפסק דבר אחר במניס. אמנם שפיר י"ל דאין לרדך כלל מפנה בהקטרה בבת אחת יאם אינו מפסיק בהקטרה אחרת במניס שפיר ראשי להקטיר קרבן אחד בחיזהו הקטרת כזה אחר זה וכלשון ראב"ד ז"ל, שלא יפסקו בהקטרתם והירושלמי דפסחים כוונתו שלא יקטיר בהפסק מלד אחר במניס אבל זה אינו צבואר שיהי' חייב בעש"י אחת דוקא. ולפי זה ל"ג בדברי המג"א (ב"ב) זית רשען שהבאתי) דהענין והקטירם כאלהת היינו שלא יהי' מקריב החלבים בשני פעמים רק בפעם אחת יעריש וזה ל"ג דאין מבוחר כלל מדברי ראב"ד דיהי' הכוונה כאלהת בעש"י אחת רק הכוונה שלא יהי' הפסק בעש"י אחרת אבל שפיר מנגרשין שתי הקטרות להיות נחשבין כאלהת כיון דאין מפסיק בהקטרה אחרת במניס ואכחיל. [ועי' זכמים (ג"ס):] איך ר"י והלא כבר נאמר אלף שולות יעלה שלמה וכו'. ואלו בבית העולמים ייזבח וזה השלמים כ"ב אלף וברד"ק (מלכים א' ח' ס"ג) תמה דשאני שלמים משולות שכולן כליל ולראב"ד ז"ל נראה כי השלמים ביחד והשולות באל"ז וע"י מהרה הקדש]:

והנה בהחלבים ז"ל לא ראינו שיבא חילוק הירושלמי בין מניס למזבח ול"ג הענין הזה דהשמיט הירושלמי [ועי' בבבא מציעא (פ"א) מחשבה הקרבנות (א"ה) דכח דשיעור דהמניס דאין חובה כלל ליתן אברים במניס יעריש אך הלח"מ שם תמה כזה ואכחיל] גם לא ראינו שיבא דתין דהקטירם כולן כאלהת לבד בקרבן פסח דכתב ובפ"א מק"פ (ז"ו) ומקטירין אותן חלבים כל זבח וזבח לבדו יעריש ומבוחר לבחורה דהפריש דחייב הקטרה כאלהת הוא במזבח שלא יערב חלבים בחלבים בעת הקטרה יע"י ה"ל בירושלמי. וגם זה לרדך מובן דמדוע זה נקרא דוקא בפסח דין זה. הא כללל הוא בכל הקטרות החלבים שיהי' כאלהת ושלא יערב חלבים בחלבים:

ועלה בדעתי לפרש דאין כוונה רמב"ם ז"ל בנא

דמקטירם חלבי כל זבח פסח ל"ה משום האיסור שלא יערב חלבים בחלבים רק הוא ענין אחר וזה ע"י מה דא"ה בשפיר (פ' קרח פסוקא קט"ו) ר' יאשי' אומר מנין אתה אומר שאם הקטיר את החלב כדא"ו ואינו יודע לשם מי הקטיר שהכנים נושאים עון על כך ח"ל ואח"כ ובניך אףך שאלו וגו' יעריש ומבוחר דאין ר"ש חיסור להקטיר כאלפן שאינו יודע לשם מי מקטירו. וזו יחזק כוונה רמב"ם ז"ל ומקטירין אותן חלבי כל זבח וזבח לבדו דהיינו שידע המקריב לשם מי מקטירו וזהו רק בפסח דא"ה לאחד להביא רק פסח אחד איך כל זבח וזבח לבדו י"ס לו בעלים אחרים בהקטרה דאין אדם מנחה על שני פסחים. והוי' מילתא דפסיקא שחוקטירין כל מלד זבח לבדו אבל בשאר הקרבנות שפיר אפשר להקטיר כאלהת חלבי כמה זכמים אם יהי' כולם של בעלים א' דאז הרי יודע לשם מי מקטירין. ואמנם מלד דין זה דשלא יערב חלבים בחלבים הוא דין בקרבן לא מלד העובד שידע לשם מי וזה שפיר אף בקרבן של בעלים א' נ"כ אסור לערב חלבים בחלבים דבעין הקטרת כל קרבן בפ"ע ודין זה הרי השמיטו רמב"ם ז"ל:

ויעיין בחוסי' זכמים (דף כ. ב.) דרי"ה כל הזכמים וכו' ולקמן דמיייתי קרא לשם זבח דהיינו שנינו קודם לא מיייתי ג"י קרא לשם זבח דהיינו שנינו בעלים משום דשנינו בעלים לא סייך לפרש בשעת הקטרה דבשעת הקטרה לא נוסחת לשם זבח וכו' יעריש ומבוחר מדברי המוס"ר ז"ל דבהקטרה אימורים לא בעין כלל לשם בעלים אף למטה [ועי' מ"ל (בפ"ד מחשבה (א"ה) ובק"א ר"ס זכמים יע"ש] וכבר תמתיי מ"הא מהך דספרי הנ"ל דמפורש דיש איסור שנינו בעלים גם בהקטרה והארכמי בזה. [ועי' רש"י (רפ"א דזכמים) ג"י שוחט שלא לשמן דכתב. ויקטיר אימוריהן לשמן יעריש ואכחיל] וכעת מלאתי ב"י עירת הקודש זכמים שם שהנח בל"ע. ולישב בדברי מוסי' יתכן דהנה בענין חייב הקטרה אימורים י"ל ב' גדרים הא' דהוא חייב פריטי של הקרבן ב"ל דכמו דתורת הקרבן לישחוט ולזרק שלמים או עולה וכד"כ כן מדיני הקרבן גם הקטרת האימורים רק דחלוקין דין העירוב דכל העבודות מעבדים הרינו והקטרת אימורים לא מעבדי היכי דלמניהו ע"י פסחים (נ"ט):] הב' י"ל דחייב פריטי של הקרבן דהיינו שמו הפריטי שלמים או עולה אינו על הקטרה כ"ן שאלה מעבדות הרינו וחייב הקטרה הוא חייב כללי דכל אימורי קרבנות יהי' שלמים או חטאת או תודה י"ס חייב להקטיר אבל אין שם הקרבן כלל על ההקטרה וכבר ביארתו ד"ה במ"א ענין זה ומכאן דוכתי ב"ש. וזו נראה בבירור המוס"ר דחייב הקטרה אינו חייב פריטי של הקרבן דמ"א שחורה שלמים וכד"כ מתייב הקטרתו רק הוא ענין חייב כללי דאימורי כל קרבן שזרק דמו במזבח י"ס חייב הקטרה עליהם ולכן ס"ל דא"ל לשמה ולשם הבעלים דכבר נסתלק ענין שם הקרבן הפריטי שזהו המתייב מחשבת הלשמה ומחשבת הבעלים. ואמנם הלא מבוחר בפסחים (דף ס"ג.) אחר ר"ש הלכך כן המקטיר את החלב שובב בל"ת הוולל וישנו בכלל הלנת אימורים [כאן המקטיר את מלד של פסח על החמץ שובב בל"ת יעריש]:

ולכאורה הא מפורש במתני' דפסחים (ס"ג.) שם דשל כל הזכמים שזור בשוחט על החמץ ורק בפסח הוא דיש איסור זה וא"כ אם יהי' חייב הקטרה רק חייב כלל. להקטיר אימורי קרבנות איך אין על האימורים שם פסח ואמאי ימתייב המקטירין על החמץ הא על הקטר קרבן ליכא חייב כשמקטיר על החמץ רק על פסח וזה הרי אין עליו שם פסח וע"כ דגם בהקטרת אימורים

JAN 14, 1943 יומן גיטו וורשה (4)

שכלו. האמננו כל הזמן — אולי ושמא ואפשר... וגם היה יסוד להאמין. הנה אויבינו הרבו כל כך לדבר על גדולינו רבי ההשפעה — על היהודי ברנרד ברוך, על היהודי מורגנטוי, על היהודי הור-בלישה. מדוע הם לא נזכרו בנו, באחיהם, הנתונים לכליון? האמננו איפוא וקוינו, שסוף ההצלה לבוא. אלמלא אשליה זו, שהיתה הגיונית כשלעצמה — אפשר שהיינו מתנהגים אחרת. חוץ מזה, שגינו קשה, בשעה שחשבנו את אויבנו לטפש, ואת עצמנו לחכמים גדולים. „אם יאמרו אין חכמה ביון — אל תאמין“. מאידך גיסא, היתה הפקחות אצלנו מרובה מן החכמה. — והפקחות לא תמיד היא מידה מועילה. הרי הגמרא אומרת: אהניא ליה שטותיה לפלניא — לפלוני הועילה שטותו. לא תמיד עוזרת הפקחות. „קורח שפקח היה מה ראה לשטות זו“? יש שזוהי שטות לאדם — להיות פקח. צריכים היו להבין מלכתחילה, שאותו רשע מבקש לעקור את הכל. ואנו צריכים היינו להשתמש בכל האמצעים ולהזעיק את העולם. ועכשיו אנו חייבים להתנגד. אסור לנו להסגיר את עצמנו בידי האויב.

אני מזכיר, שזמן קצר לפני המלחמה נפגשתי בוורשה ואח"כ בטרנופול עם ד"ר וו. פון-ווייזל (אילו היה כאן עכשיו, היה כבר יודע לארגן את ההתנגדות...). הוא אמר לי: „יש לי שליחות אחת: אני נוסע מארץ לארץ, מעיר לעיר ואומר: יהודים, למדו לירות! זהו החינוך החשוב ביותר, שלטובתו רוצה אני לנהל תעמולה. באוני זקנים ונערים“ — כך אמר לי ד"ר וולפגנג פון-ווייזל, תוך התלהבותו המיוחדת לו.

והיכוח נמשך — על כח ורוח, על סייפא וספרא, כשאני רואה, שנימוקי אין בהם כדי לשכנע, הריני מסתמך על דבריו של „הנשר הגדול“, הרמב"ם:

„...חאת שאיבדה מלכותו והחריבה בית מקדשו והאריכה גלותו והגיעתו עד הלום, מפני שאנו חסרי חכמה ואונים...“

— עוד בשבועות הראשונים של הגירוש — מעיר אני — הועלתה תכנית להצית את הגיטו באש, ובתוך המהומה הכללית — לברוח. אין זה מן הדברים הקלים — לצוד ולתפוס חצי מיליון יהודים. למה לא יצאה תכנית זו לפועל — איני יודע.

— ואני יודע — עונה הרב ד"ר אפרים זונגשיין (אף הוא — „פקיד“ במחלקת הארכיון) — התכנית היתה בתיביצוע, אילו עמדו האוכלוסים הפולנים לצדנו. עכשיו, כשהפולנים אינם אתנו, אלא רוצים בהשמדתנו. — אין ערך לתכנית זו.

— ומה הלאה? שואל א. ג. פריידזון. — מה יתא עכשיו? — עכ"פ, לא היינו צריכים ללכת בעצמנו אל „האומשלג“ — אומר הרב ר' מנחם זמבה — צריכים היינו להתנגד. אבל השלינו את עצמנו בדמיונות שואה... — חכם ונבון... — ניחא... —

בספרים רבים כאילו על דברי החזנים בכוכבים, שדברים אלו הם עיקר, ודימו שהם חכמות מפוארות ויש בהם תועלת גדולה, ולא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות, אלא דימו שאותן חכמות יועילו להם, לפיכך הראו אותם הנביאים סכלים ואוילים..."

הרי שהרמב"ם גינה את ההתעסקות באסטרולוגיה שהיתה מקובלת מאד על הערבים ועל הקיבוצים היהודים בארצות אלו ודרש הכשרה צבאית וזאת היתה שגיאתנו תמיד — שהזנחנו את הענינים המעשיים, וביחוד — את ההכשרה הצבאית. מחובתנו היה לעסוק ב"למידת מלחמה"...

אז אמר ר' מנחם זמבה בכבוד ראש:

יש דרכים שונות לקידוש השם. אילו הכריחו כיום את היהודים לשמד, ואפשר היה להנצל ע"י השתמדות, כמו בספרד או בשעת גזירת תתנ"ו, היתה מיתתנו כשלעצמה — בחינת קידוש השם. הרמב"ם אומר אפילו, שבשעה שיהודי נהרג משום שהוא יהודי, הרי זה בלבד — קידוש השם, והלכה כמותו. אך כיום הזה הדרך היחידה לקדש את השם היא התנגדות מזויינת בפועל.

הכל מקשיבים מתוך יראת הכבוד לדבריו של הרב הגאון. דומיה כבדה עוטפת את הנוכחים, הויכחים חדלו. אפסו חילוקי הדעות. הפסק נחרץ...

(5) HATZOFEH

יום רביעי
יד
תשרי תש"ז
9
October, 1946

הצופה

העורך-הרב מאיר ברלין

מחיר 30 מא"י
2.665
שנה תשי"ז
HATZOFE DAILY, Tel-Aviv

DR. HILLEL SEIDMAN
Chronicler

THROUGH THEIR EYES

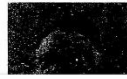
20th Century Perspectives on the Holocaust

Mourn Rabbi Shatzkes

More than 1800 people filled Lamport Auditorium Tuesday, December 30, to hear Dr. Samuel Belkin, Rabbi Dr. Joseph Soloveitchik, Rabbi David Lifschitz

Torah scholar who passed away Monday, December 29. At M.T.J., others listened to Rabbi Moshe Feinstein, to read yeshiva Rabbi Henkin of the Ezra Torah Fund, and Rabbi Kalmanowitz of the Mir Yeshiva, eulogize the sage.

Rabbi Shatzkes, known as the *Lewisa Rav*, was with the Yeshiva since 1941 and was a member of the ordination board.

That same day, Tuesday, December 30, Rabbi Shatzkes' body was taken to Idlewild Airport and flown to Israel. He was buried near the graves of Rav Isaac Meir, and his brother-in-law, Rabbi Korb, former *rash yeshiva* in Chicago. Rabbi Nissim and Rabbi Isaac Herzog, chief Rabbis of Israel, participated at the funeral.

Council Resolution Program Ban

Protested the discontinuance of in Israel, was drawn up at a December 24. The university

Committee Named Probe Activities

Committees to study this *Commentator*, and Co-op Stores "their functions and a Bel-

See Editorial on Page 2

Guidance program committee have been appointed by Student Council. The Committee for THIS *Commentator* consists of Benjamin Sch '60, chairman, Joel Daner and Yehuda Sorecher '59. For many years, doubt has existed as to the philosophy of these votes and their exact connection with Student Council. These committees will attempt to clarify their relationships and make precisely what their roles," stated Mr. Hirsch.

Yeshiva U. To Lose Uniqueness

Article conception of Jewish University of America. From left to right: Dormitory (already built) with cafeteria and classroom. It is in women's liberal arts building. Center: Yeshiva building. In Liberal Arts College for men and fieldhouse. In rear are side fields.

by Bernard H. Kaplan

The Hebrew Theological College of Chicago has recently decided to expand its facilities to include a Liberal Arts College. Within a few short years Yeshiva College will not be the only American college under Orthodox Jewish auspices. It will be the first.

Mr. Low urged all students who signed up for donations at the earlier date to give blood once again in March.

Dr. Belkin Is Host To Student Council At Tea, Discussion

Dr. Samuel Belkin, president of Yeshiva University, was host to a tea for Student Council Tuesday, January 6, at 8 o'clock.

Dr. Belkin, in answer to questions posed by the Student

See Editorial on Page 2

Council, stated that he was aware of the need of a Religious Guidance Program in Yeshiva, which would help solve the religious problems of the Yeshiva College student.

The President of the University expressed his hopes for the establishment of a new program whereby Yeshiva students will be able to spend some time in Israel.

Praise Given

High regard for this year's Student Council was expressed in that the relationship between the administration and the students had been so far out of co-operation.

The members of Student Council issued the gathering informative and expressed the hope that future Councils would have the opportunity of meeting with Dr. Belkin.

See Editorial on Page 2

The Dean's Reception will take place on February 8, in the Joan of Arc High School Auditorium on 93rd St. in Manhattan, announced Stanley Harrison '60, chairman of the Student Activities Committee. It will begin at 7:30 P.M.

Hyam Wauerman '60 and Joseph Lifschitz '61 are in charge of tickets and reservations.

"This achievement has been realized to a great extent because of the uniting efforts of the committee," concluded Dr. Saphire.

Yeshiva U. To Lose Uniqueness

Article conception of Jewish University of America. From left to right: Dormitory (already built) with cafeteria and classroom. It is in women's liberal arts building. Center: Yeshiva building. In Liberal Arts College for men and fieldhouse. In rear are side fields.

by Bernard H. Kaplan

The proposed Jewish University of America will occupy a 16 acre plot in Skokie, Illinois, a suburb of Chicago. The Theological College consists of a Rabbinical division, a Graduate school which offers a course leading to the degree of Master and Doctor (Continued on page 4)

S.C. Unanimously Votes Student Activities Fund

Student Council unanimously approved the enactment of a five-dollar student activities fee, effective next year, at a meeting held Monday, January 5.

Makes High Score

Saul Berman

On the Law School Aptitude Test, given Sunday, November 9, Saul Berman '59, placed in the top 2% of Aptitude Test winners in the United States during the past ten years.

Dr. Saphire Boasts Of Pre Med Record

93% of Yeshiva College's pre-medical and pre-dental majors have been accepted by professional graduate schools, revealed Dr. Shelley R. Saphire, chairman of the Pre-Medical Committee.

Commenting on an article in the "Harvard Crimson" which boasted that 90% of Harvard's pre-meds and pre-dents reached graduate school, Dr. Saphire stated, "Yeshiva has outdone Harvard in this matter." Since my appointment as chairman of the Pre-Medical Committee," he continued, "88 out of 94 applicants for medical and dental schools have been accepted."

"This achievement has been realized to a great extent because of the uniting efforts of the committee," concluded Dr. Saphire.

Cafeteria In Red; Prices May Go Up

Food prices will be increased unless more students patronize the College Cafeteria.

"The Cafeteria has a deficit of forty thousand dollars a year," said Mr. Alfred Parker, director of Yeshiva University Cafeterias. "The deficit has been too large," he continued, "and the only answer to the problem is to have 100 to 150 more students coming for breakfast and luncheon meals."

In addition to his duties here, Mr. Parker directs the operations of the Stern College restaurant and the College Inn, the Cafeteria of Einstein Medical School.

Establishment of the fee was necessitated by the increasing Council expenditures such as THE *Commentator*, Mitzvah, the Dean's Reception, senior awards, and films for clubs. The cost of these activities has gone up in recent years while Student Council's income has remained fairly constant. As a consequence, Student Council's budget has operated at a deficit.

See Editorial on Page 2

Student Council members expressed the hope that the fee would usher in a new era of service for students, including expanded club programs and dormitory film shows. The films had been discontinued last term because of a lack of funds.

In addition, it was felt that because of the new source of revenue, the burden on Co-op would be lessened and prices thereby reduced, thus affording students further benefits.

"Although Council will not enter into any wild spending sprees, we are confident that every student will be greatly benefited by this fee," stated Raphael Weinberg '59, President of Student Council.

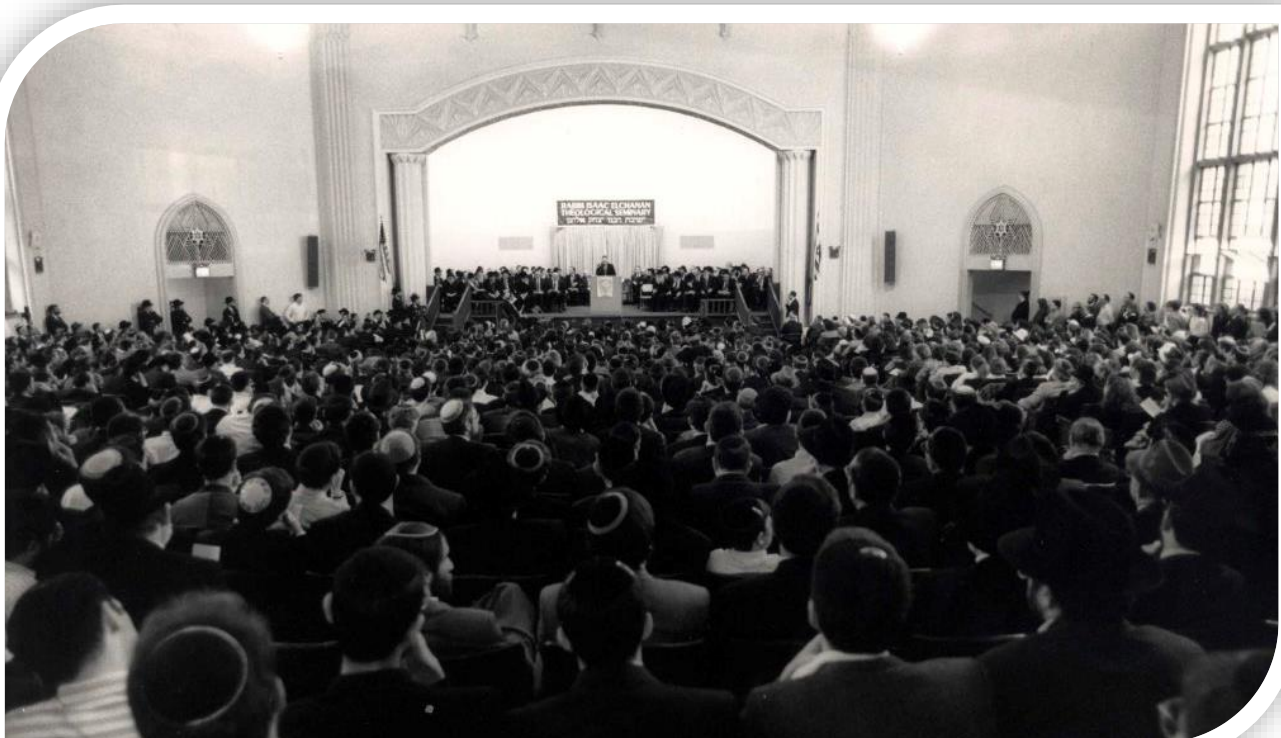
Rav Delivers Shiva To Overflow Crowd

The sanctity of the *Seder Turah*, *Tephilin*, and *Mearasa* were discussed by Rabbi Dr. Joseph B. Soloveitchik at the annual *Yahrzeit Shiva*, January 11.

The *Shiva*, commemorating the anniversary of the death 18 years ago of his father, Rabbi Moshe Soloveitchik of blessed memory, was delivered to an overflow crowd at Lamport Auditorium. The assembled throng included many of the Torah world's outstanding luminaries, Yeshiva University alumni and present students of Y.U. and other Yeshivot.

Rabbi Soloveitchik, descended from one of Judaism's greatest families, was granted the degree of Doctor of Philosophy by the University of Berlin in 1930. Upon entry into the U.S., Rabbi Soloveitchik founded the Ramapo Yeshiva of Bonton, Mass., which he now heads. He is also Chairman of the Halacha Committee of the Rabbinical Council of America.

At present, Rabbi Soloveitchik conducts the most advanced College *Shiva* in Tractate Shabbat and a class in Tractate Shabbat for students engaged in *Smicha* studies.

Translator's Note: The following is from the aggadic section of a yortsayt shi'ur given by R. Soloveitchik in Yiddish entitled "A Yid iz Geglikhn tsu a Seyfer Toyre" – "A Jew is Compared to a Torah Scroll." [The first half of this shi'ur was a halakhic discourse and was printed in R. Joseph B. Soloveitchik, Shi'urim le-Zekher Abba Mari, Za"l, vol. 1 (Jerusalem: Mekhon Yerushalayim, 1982/3), pp. 240ff.] The shi'ur was transcribed by Dr. Hillel Seidman and published originally in 1959 in Di Yidishe Vokh. Dr. Seidman then republished it, with an introduction, in R. Elchanan Asher Adler (ed.), Beit Yosef Sha'ul, vol. 4 (New York: Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary, 1994), pp. 17-67. A Hebrew translation by R. Shalom Carmy appeared in the same volume (pp. 68-103). See Nefesh ha-Hayyim Shaar Daled, Perek 11 (h/t Seligsohn) The present translation – the first rendering of this shi'ur into English – was prepared by Shaul Seidler-Feller

Section I:

A Jew is compared to a Torah scroll. This equation is axiomatic in Halakhah and Aggadah. Let us cite several examples, both halakhic and aggadic, of this very equation.

Halakhah

1) The Gemara says in *Shabbat* (105b):

One who stands over a dying person at the time of the soul's departure is required to rend [his garments]. To what is this comparable? To a Torah scroll which was burned.

When one is present at the death of a Jew, of every Jew, one must tear *keri'ah*. Why is that? For when a Jew passes away, a Torah scroll disappears along with his death, and at the burning of a Torah scroll, one is obligated to tear *keri'ah*.

Rashi's words on that Gemara in *Shabbat* are interesting:

[One must rend one's garments when a Torah scroll is burned] as we say in *Mo'ed Katan* (26a) regarding the scroll which Yehoyakim burned, "They did not fear nor rend their garments."¹ So, too, is the soul of an Israelite, when it is taken, similar to this, for there is no [completely] empty person in Israel who has no Torah in him and has not fulfilled [any] *mitsvot*.

2) In the Gemara in *Megillah* (26b), it is said:

And Rava said, "One buries a Torah scroll which wore out next to a Torah scholar."

Rambam rules that "one places a Torah scroll which wore out or was invalidated into an earthenware vessel and buries it next to a Torah scholar – and that is called 'its *genizah*.'"²

When a Torah scroll is physically destroyed, one must bury it exactly as one buries a person who has died.

3) The halakhic requirement to stand up before a Torah scroll when it is carried by is based on the *mitsvah*, "Before an elderly man shall you stand and you shall honor the countenance of an old man,"³ which obligates each person to honor Torah scholars.

---

¹ *Yirmeyahu* 36:24.

² *Mishneh Torah, Hilkhos Sefer Torah* 10:3.

³ *Va-Yikra* 19:32.

The Gemara in *Kiddushin* (33b), regarding the requirement to stand up before a Torah scroll, states as follows:

It was asked: “What is the halakhah regarding standing before a Torah scroll?” R. Hilkiyah, R. Shim‘on, and R. El‘azar would formulate an *a fortiori* argument: if one stands before those who learn it, should one not stand before [the Torah] itself?

4) The identification of a living person with a Torah scroll is also symbolically demonstrated, according to the Halakhah, in another way. According to the law in the Gemara, at the time of the funeral procession of a Torah scholar, a Torah scroll must be carried out [as well].

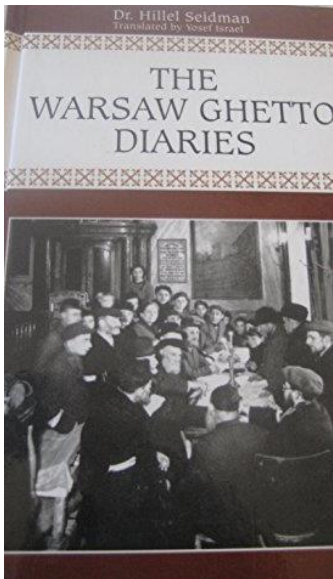
In *Bava Kamma* (17a), it is said:

“Our Rabbis taught: “They honored him in his death”⁴ – this [refers to] Hizkiyah, King of Judah, etc., upon whose bed they laid a Torah scroll and said, “This one fulfilled what is written in this.” And today, do we do this as well? We carry [the Torah scroll] out, but we do not lay it down.”

---

⁴ II *Divrei ha-Yamim* 32:33.

HILEL ZAYDMAN (HILLEL SEIDMAN) (November 27, 1915-August 28, 1995)

He was born in Skalati (Skalat), eastern Galicia. He received a stringently religious education, later studying at Warsaw University, and in 1939 he received his doctor of philosophy degree. He contributed to the Orthodox daily newspaper *Dos yudishe togblat* (The Jewish daily newspaper), 1930-1939, and to *Moment* (Moment), 1938-1939. In the 1930s he was secretary of Kolo, the Jewish club of deputies in the Polish Sejm. He was also secretary at the time for Agudat Yisrael in Poland and a leader of Agudah youth. From 1937 he worked in the archive of the Warsaw Jewish community. In 1939 he was also a member of the Warsaw city council. He co-edited (1939) Dr. Feldshuh's *Idishe gezelschaftlikher leksikon* (Jewish communal handbook) in Warsaw and *Głos gminy żydowskiej* (Voice of the Jewish community), organ of the Warsaw community. With the outbreak of WWII, he was confined in the Warsaw Ghetto, continued his work for the Jewish community, and on several occasions was narrowly saved from "deportations." He procured papers as a citizen of Paraguay (South America), was held for a certain amount of time in the Pawiak prison, but was then sent with a transport of American and English citizens to prison in Vittel, France, from which in September 1944 he was liberated by the American army. In 1946 he came to the United States and settled in New York. From 1946 he was a contributor to *Tog* (Day) and *Tog-morgn-zhurnal* (Day-morning journal), in which he wrote articles on various topics and for the Friday issue on the "weekly portion of Torah and Prophets." He was active in Agudat Yisrael and in Poale Agudat Yisrael (Workers for [ultra-Orthodox] Agudat Yisrael) in America. From 1956 he was editor of the organ of religious Jewry in America, *Di idishe vokh* (The Jewish week), in which he ran a column entitled "Di vokh" (The week). He also published articles in: *Haboker* (This morning) in Tel Aviv; *Hamodia* (The herald) in Jerusalem; *Hadoar* (The mail) in New York; and others. In book form, he published in Polish: *Szlakiem nauki talmudycznej* (On the trail of Talmudic studies) (Warsaw, 1934), 81 pp.; *Prawda o uboju rytualnym* (The truth about Jewish ritual slaughter) (Warsaw, 1936), 87 pp.; and monographs on oaths according to Jewish law (1937), the religious renaissance of Jewish women (1937), the religious school curriculum in the context of Polish legislation (1937), Jewish community taxes in Warsaw (1938), and the abolition of the Jewish community in Warsaw in 1820-1822 (1939). In Yiddish, he wrote: *Dos yidishe religyeze shulvezn* (Jewish religious school curricula) (Warsaw, 1938); *Geshikhte fun yidn in erets-yisorel* (History of the Jews in the land of Israel) (Lemberg: N. Rayf, 1939); *A kholem vegn a yidishe melukhe* (A dream of a Jewish state) (Warsaw: Goldberg, 1939). While in the Warsaw Ghetto, Seidman kept a diary from July 12, 1942 until the uprising at the end of April 1943, later published as: *Tog-bukh fun varshever geto* (Diary of the Warsaw Ghetto) (Buenos Aires, 1947), 321 pp. It also appeared in Hebrew as *Yoman geto varsha* (Diary of the Warsaw Ghetto) (Tel Aviv, 1945/1946; New York, 1957), with a preface by Yosef Heftman.[1] He later published: *Di sedre fun der vokh* (The weekly portion of Pentateuch) (New York: Bel Harbor Publ., 1965); and many more books.

Sources: Yonas Turkov, *Azoy iz es geven* (That's how it was) (Buenos Aires, 1948), pp. 56, 92, 246; *Who's Who in World Jewry* (New York, 1955).

Zaynvl Diamant[Additional information from: Berl Kagan, comp., *Leksikon fun yidish-shraybers* (Biographical dictionary of Yiddish writers) (New York, 1986), col. 261.]

אישים שהכרתי

10/06/2018

דמויות מעבר קרוב
במזרח אירופה

אוצר החכמה

מאת

ד"ר הלל זיידמן

כל הזכויות שמורות למסוד הרב קוק, ירושלים תש"ל
Copyright by Mossad Harav Kook, Jerusalem 1970

Printed in Israel

דפוס אלפא, ירושלים

הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org עמוד 2

התוכן

יא

בל יהפך תהום הכליה לתהום הנשיה

1

הרב אברהם גרודזנסקי
הרב אברהם יצחק בלוך
הרב אהרן יאלקין
הרב אלחנן ואסרמן
הרב אליהו תאומים-פרנקל
הרב אלימלך תאומים-פרנקל
הרב אליעזר יהודה רבינוביץ
הרב אליעזר מינצ

THE RADOMSKER REBBE

Rav Shloma Chanoch Rabinovitch was an unusual Rebbe in many aspects. Even when he was recognized as a prominent Rebbe with thousands of Chasidim, he would still personally travel to many other Rebbes — particularly Rebbe Yisrael Chortkover — as if he were a simple Chasid.

When he became Rebbe in 1910, at the young age of twenty-nine, he had already been successful in business — with interests in Berlin, Lodz, Warsaw, and Cracow — so that instead of accepting the customary donations from his Chasidim, he was far more likely to support his Chasidim

financially as well as spiritually. Although the Radomsker Rebbe was a formidable Torah scholar blessed with a sharp brain and a retentive memory, coupled with enormous diligence in study and prayer, he shrank from displaying his vast knowledge and eschewed all forms of *pilpul*. Despite his great wealth, he spent very little on himself or his household and devoted most of his riches to a network of thirty-six yeshivos throughout Poland that he had established under the title of “*Keser Torah*.” Unlike Lithuania, the formation of yeshivos in Poland, especially by Chasidim, was quite an innovation. The Radomsker Rebbe was not particular that his *roshei yeshivah*, or indeed the *bachurim*, were Radomsker Chasidim; nor did he insist they learn *chasidus*, but he did demand they retain a fear of

heaven and a love of Torah.

Notwithstanding the Radomsker Rebbe's display of robust health, he was in fact quite a sick man who was hospitalized many months a year with diabetes. During Shabbos and Yomim Tovim, his *tisch* had to be interrupted before Kiddush so that his physician could administer an insulin injection. He was greatly loved by Chasidim from both Poland and Galicia, and such was his own regard for all other groups and personalities that he steered clear of all politics and argument. The Radomsker Rebbe's humility was legendary, yet carried off in so simple a manner as to render it hardly noticeable.

When the war erupted, the Radomsker Rebbe was in Galicia, resting at the Carpathian Mountains. He returned to Lodz, where his Chasidim urged him to escape on the last few air flights, but he refused, replying simply, "I want to be with all the Jews!" He arrived with his family in Warsaw during Chanukah that year and resided with his wealthy and learned Chasid R. Nosson Pinchas Ehrlich at 30 Nowolipki Street. Throughout the Ghetto's existence, regular *minyanim* took place at his apartment and each Shabbos the Rebbe conducted a *tisch* for *shalosh seudos*. Many Chasidim would gather to hear the Rebbe's *divrei Torah*.

The Radomsker Rebbe's diabetes had deteriorated but he continued his tight schedule of Torah study — mainly by heart because of his failing eyesight. Every so often plans were hatched to spirit the Rebbe out of danger, but the Radomsker Rebbe firmly rejected them all with one standard refrain: "I shall remain with my people!" The Radomsker Rebbe was well aware of the impending catastrophe, yet he remained optimistic that Amalek would eventually be defeated — but he expressed his doubts whether the Jews of Warsaw would survive

to see it. Nonetheless, he was firmly resolved to make no attempt to escape.

Despite the danger for religious Jews to appear on the streets, the Radomsker Rebbe continued his unusual custom of visiting other Chasidic Rebbes. He also retained his tradition of generously supporting the needy, though he had been deprived of his vast wealth and was personally subsisting on loans. On that infamous "Black Shabbos" — in the afternoon of 18 Av 1942 — a *Wehrmacht* battalion ran amok in his tenement block, going from apartment to apartment, ruthlessly shooting approximately 150 people. They brutally murdered the Rebbe, his wife, daughter, and son-in-law. The Radomsker Rebbe was buried within the Novominsker *Ohel* at the Warsaw Cemetery.

His son-in-law, R. Moshele, who married the Rebbe's only daughter Raizel, deserves a biography of his own. As his family name, Rabinovitch, implies, he was a cousin of the Radomsker Rebbe. In his home town, Krimilow, he received the standard education at the local *cheder* but his remarkable diligence set him apart from his contemporaries. Nothing interested him outside the study of Torah to which he devoted day and night — literally. He soon became renowned for his wide Torah knowledge, his faultless memory, and penetrating analysis. Famous Torah scholars generally averse to empty compliments nevertheless showered him with praise and acclaim. After his marriage in 1928 at the age of twenty-two, he was entirely free of money worries and could continue to devote himself to Torah — up to twenty hours a day!

When his father-in-law established the *Keser Torah Yeshivos*, R. Moshele became one of the *roshei yeshivah*, painstakingly examining the yeshivah students and setting their curriculum. Thrice a day he would deliver a *shiur* to the leading

hundred and fifty *yeshivah bachurim*, as well as a number of other *shiurim* to the remaining *bachurim*. Despite his retentive memory and wide knowledge, he prepared each *shiur* thoroughly with great responsibility and was greatly loved by his disciples. Unlike contemporary yeshivos, the Keser Torah network under his guidance also studied unusual *masechtas* such as *Zevachim* and *Berachos*, as well as the Jerusalem Talmud.

For personal reasons, he refused to publish any of the outstanding novella he had composed on a number of *masechtas*. However, some of his *chiddushim* transcribed by his students appeared in the yeshivah periodical and made an indelible impression on the Torah scholars of Poland (some of these were later republished in New York by his *talmid* R. Yechezkel Besser). His novellas were unusual yet penetrating, logical, and anything but superficial. Apart from a short period of study with the Tchebiner Rav, he was entirely self-taught. Later, the Tchebiner Rav related that when he met him some years afterwards, he did not recognize him — so far had he progressed in Torah studies.

Despite his father-in-law's enormous wealth, replete with widespread and complicated business dealings, R. Moshele had not the slightest interest in monetary affairs and barely recognized the value of everyday coinage. Even gulping down his meals so as not to waste precious study time, he led a totally saintly existence bound up with heavenly fear, Torah study, and heartfelt prayer.

To free him from forced labor in the Ghetto, he was officially registered as an employee of Mottel Pinkert's Undertakers in Grzybowska Street and wore a Pinkert's work cap as protection. (He used to comment, "Warsaw has become a factory for corpses!") On erev Tisha B'Av 1942 he was enrolled in the

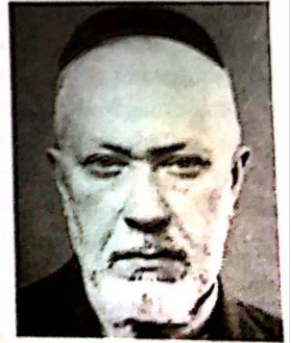
Shultz workshop run by Avraham Hendel. Despite the danger, he refused to trim his beard. He was murdered at the same time as his father-in-law, the Radomsker Rebbe, on that fateful Shabbos afternoon of 18 Av, 1942.

REB YAAKOV TROKENHEIM

In countless forums, religious Jewry was ably represented by R. Yaakov Trokenheim. On behalf of Agudas Yisrael, he was a member of the Warsaw Kehillah and its president from 1926. Simultaneously, he was a member of the Warsaw town council for twenty years (from 1919–39), a senator in the Polish parliament from 1935–37, and a member of the Polish Sejm (the lower parliament) from 1937 until Poland fell to the Germans. There was hardly an important Polish arena in which R. Yaakov Trokenheim did not represent Agudas Yisrael.

Surprisingly, R. Yaakov Trokenheim was not a renowned orator nor particularly erudite. Certainly, he possessed as much book learning as the average learned layman, but he was not famed as a scholar. Likewise, in common with most Polish Jews, he was no fount of secular knowledge. Not one to initiate ideas or campaigns of his own, he was scrupulous about carrying out the plans of others. One can sum up his continuing popularity in one word — integrity.

He never claimed to do more than his capability, and though he greeted everybody

warmly and listened to their problems in detail, he made no rash promises. Even at election time he did not frame any grand promises and was not fond of empty slogans. He had no false pretensions, fully recognizing his duty to those who voted him in. When he spoke in parliament on Jewish issues, he used the simple everyday language of an ordinary businessman from Nalewki Street, Warsaw. Although he was well aware how publicity brought votes, nonetheless, where he felt the publicity would be counterproductive to those he was helping, he acted as discreetly as possible. He was extremely organized, worked in an objective manner, and did not confine himself to narrow party issues.

R. Yaakov Trokenheim was born in 1888, his father a well-known and prosperous Gerrer Chasid of the Sefas Emes; he later married into the rich Kirshenbaum family of Lublin. With his brother, he inherited a large tenement block at 37 Nalewki Street, housing hundreds of Jewish families as well as four courtyards containing many shops. Following the First World War, in 1919, the Warsaw City Council had democratic elections, and Agudas Yisrael put forward two candidates. Their first was R. Eliyahu Kirshenbaum, who represented the Ashkenazim, so the Chasid R. Yaakov Trokenheim (although he was only thirty-one) was chosen as a counterbalance.

Reflecting his serious nature, R. Yaakov Trokenheim never missed a public sitting of the City Council and always spoke on subjects affecting the Jewish population. He was also involved in private negotiations on behalf of Jewish voters. For instance, Warsaw's City Council planned a new thoroughfare connecting the north and the south which would necessitate knocking down many apartments in the Jewish area, particularly along the Orzech Market which stretched from Senatorska to

Franciszka Streets. R. Yaakov Trokenheim spent long hours ensuring the inhabitants of these areas received adequate compensation (yet he resisted all publicity, lest it harm those he was trying to help).

In 1926, R. Yaakov Trokenheim was among the first on the Aguda list for the democratic elections to the Warsaw Kehillah, where he served in various capacities until the War. He thoroughly reorganized the Kehillah's Religious Department, which had been in utter disorder. Since 1922, R. Yaakov Trokenheim had unsuccessfully stood for the Polish parliament a number of times. However, in 1925, the government nominated their own candidates as senators. In a show of independence, it chose nominees not selected by their own parties — including R. Yaakov Trokenheim. At the next elections, in 1937, he was elected as an Aguda member to the Sejm, the Polish parliament. When the anti-*shechitah* campaign was at its peak, R. Yaakov Trokenheim invested much energy into safeguarding *shechitah* and established a *nikkur* institute that was most helpful when a restricted supply of kosher meat was finally permitted. As the only Jewish parliamentarian residing in Warsaw — and concurrently a leader of the Warsaw Kehillah — he was pivotal to the *shechitah* defense, respected by the government and admired for his shining integrity.

When the War broke out in 1939, R. Yaakov Trokenheim fled to one of his sons in Vilna (where he set up a soup kitchen in cooperation with the Joint), while his wife and two daughters remained behind in Warsaw. In obvious peril from Nazi death squads due to his prominent personality, he desperately tried to get a passport to America or a certificate to Eretz Yisrael, despite his reluctance to abandon his family. However, the Russians refused him permission to leave. The Soviet army first

overran Vilna on September 19, 1939, yet it was ceded to an "independent" Lithuania until July 15, 1940, when the Russians incorporated all three Baltic States into the Soviet Union. On June 24, 1941, Vilna was captured by the Germans and the mass shootings rapidly began in the nearby Ponary Forest. R. Yaakov Trokenheim (together with his parliamentary colleague, the Agudist R. Leibel Mintzberg) fled to Bialystok where he lodged with the Rav, Dr. Gedalia Rosenman, until November 1941. Despite the danger, he returned to Warsaw together with his son Elazar, and the family was reunited.

At first he hid among friends, but after a number of weeks he realized that the Germans were not searching for him — they viewed all Jews alike, equally suitable for destruction. So he stayed openly with his daughter who ran the Jewish hospital at 1 Leszno Street. In cooperation with R. Zisha Friedman and R. Yosef Konigsberg, he organized soup kitchens for *yeshivah bachurim* and scholars. By being registered as a clerk at the hospital, he managed to evade the early deportations, but in March 1943 he was deported to the Poniatowa Camp near Lublin. R. Chaim Yisrael Eiss sent him a Paraguayan passport from Switzerland but — just as with R. Zisha Friedman, Dr. Yitzchak Schipper, and others who were also in the same camp — this passport was of no avail. In November 1943, he was deported to Majdanek and murdered in the gas chambers.

RAV SHIMSHON STOCKHAMMER

Rav Stockhammer was a man of many talents. He was born in 1899 in Sokal, Galicia where his father, a Belzer Chasid, was a *talmid chacham* and ritual slaughterer. The young Shimshon learned at the local Belzer *kloise* (as the

THE WARSAW GHETTO DIARIES

Galician *shtiebl* was often known) and delivered an astounding *drashah* at his bar mitzvah on the brink of the First World War. Later he visited the Belzer Rebbe a number of times, and at the age of twenty he received rabbinical ordination from prominent rabbis. In 1925, he married into a rabbinical family on the outskirts of Warsaw and drew close to Rav Menachem Ziemba, who was then ostensibly an iron merchant in Praga, the Warsaw suburb. Since R. Shimshon's wife worked in the Warsaw Kehillah, this enabled him to continue his learning schedule undisturbed.

In common with many of Galicia's younger generation, R. Shimshon was a facile writer both in Yiddish and Hebrew and authored numerous articles in Aguda's daily and weekly newspapers. When the *Togblatt* reappeared in 1929, Rav Stockhammer had a regular column every weekend, generally concentrating on *kashrus* or Shabbos observance. His position on the paper was enhanced in 1933 when a controversial article in the *Togblatt* raised the ire of many readers, and R. Stockhammer was delegated to ensure the quality of future issues. Rav Stockhammer's own articles were clear and succinct and fired with all the enthusiasm of his Chasidic soul. He always dealt with the issue at hand, avoiding all personal attacks, and his authoritative writings earned his readers' respect due to his intimate knowledge of rabbinical affairs. In effect, Rav Stockhammer acted as a media

PERSONALITIES I KNEW IN THE GHETTO

357

spokesman for rabbinic circles and he was particularly close with the Agudas Harabbanim.

Since 1878, with the passing of Rav Yaakov Gesundheit, Warsaw had not had a Chief Rabbi. Only seven *rabbanim* operated within the Warsaw Rabbinate, ostensibly catering for the largest European *kehillah*, estimated at 370,000 souls. In 1934, two Kehillah leaders, Eliyahu Mazur and Yaakov Trokenheim (both representing Aguda) tried to change this. At first they chose R. Aaron Lewin (Rav of Reischka and Sejm member) as Warsaw's new Chief Rabbi. When that plan ran into technical difficulties they decided to at least enlarge the Rabbinate. After much political bargaining and jockeying between the parties, a number of *rabbanim* were appointed, including Rav Shimshon Stockhammer. Rav Stockhammer took his new appointment seriously, continuing his lifelong interest in *kashrus* and Shabbos observance. His talents as a publicist were given full play, and many Kehillah proclamations and public notices sprang from his fertile pen. Unusually for a Belzer Chasid, he rose to the higher echelons of the Polish Aguda and took an active part in its meetings.

By the outbreak of the War, he was a much respected personality, brimming full with energy and ambitions. When the Germans captured Warsaw in October 1939, Rav Stockhammer was residing in the Praga suburb. Later, after some *Judenrat* members escaped to America and Eretz Yisrael, Rav Stockhammer was co-opted onto the *Judenrat*.

Working together with R. Meshulam Kaminer, R. Isaak-Ber Ackerman, and Rav Dovid Shapira, he displayed hitherto unknown reserves of dedication as one of the few religious voices on the *Judenrat* trying to protect the Orthodox masses. The devout Jews were the hardest hit in the Ghetto. Their distinctive

appearance, their lifestyle, and mitzvah observance made them an obvious target for the accursed Germans. Communal organizations also discriminated by employing very few Orthodox Jews among the thousands working for them; the religious did not enjoy the relative safety afforded by *Judenrat* or Joint employment and received little financial support. Since Rav Stockhammer wielded far less influence than the assimilationists who filled the most important posts, he required strenuous effort to help those in need — yet he turned no one away.

On 4 Av 1942, before the deportations began, he was among those temporarily incarcerated in the Pawiak Prison as hostage against any resistance. During the deportations, Rav Stockhammer was profoundly depressed and had no illusions about the deportees' fate. Together with his family, he went into hiding to evade deportation but was captured during Shevat 1943 (his wife and four children had already been murdered by the Germans) and deported to the Poniatowa death camp near Lublin.

From Poniatowa he was transferred to Flossenbergl concentration camp in Bavaria, Germany, where he survived for approximately twelve months. Rav Stockhammer was a tremendous source of encouragement to his fellow inmates. He never complained about the backbreaking work nor referred to the destruction of his family. He zealously kept *mitzvos* under unspeakable conditions. During Pesach 1945, he subsisted on water alone for eight days rather than eat *chametz*. Somehow he managed to keep up with the slave labor during Pesach despite his prolonged weakness and previous emaciation. When fellow camp inmates remonstrated that he ought not endanger his life by abstaining from the daily loaf of bread, he replied that at least one Jew out of the 2,500 imprisoned in Flossenbergl ought

to observe Pesach, and he was glad to be that lone Jew!

A month after Pesach, at the approach of the Russian army, the Germans moved their Jewish prisoners westward. The train they were traveling on was frequently bombed by allied aircraft, and Rav Stockhammer was critically wounded by a piece of shrapnel. He never recovered and died on 13 Iyar 1945, three days before liberation.

RAV MENACHEM MENDEL ALTER

One of the foremost leaders of religious Jewry before the War, Rav Alter was a formidable personality — an original genius who never hesitated to speak his mind or act as he saw fit whatever the consequences. As the youngest son of the Sefas Emes and the brother of the current Gerrer Rebbe (R. Avraham Mordechai — the Imrei Emes), he was accustomed to authority, and the mantle of leadership rested easily on his shoulders. Blessed with penetrating insight, a sharp tongue and a sharper brain, he was not one to automatically conform to the general consensus nor follow the common path trodden by others. Born in 1877, as an integral part of the aristocratic family of Gur, he grew up at the center of religious influence and power. He rapidly matured an adult understanding of world affairs and would discuss the problems of the day on an equal footing with venerable

Jewish Spiritual Resistance in the Holocaust

Warsaw

ILHMEC · Nov. 9, 2016

Rabbi Reuven Brand
rbrand@chicagotorah.org

Photo:

Distribution of matzos (unleavened bread) by the ZSS in Warsaw during Passover 1940.
Yad Vashem Photo Archives FA 33/1852

hor was read on February 28. The writer fulfilled the commandment number by pointing out the relevance of the story of Amalek and the f of Esther to present-day events. The article notes parallels between policy and Biblical verses (from the story of Amalek and the Book of although in code, without explicitly mentioning the Nazis. Thus the Esther becomes the story of Warsaw Jewry and of all the Jews trapped Nazi rule:

y nations have waged war against the Jews, done evil to them. But Amalek is something else entirely. Amalek made the annihilation of the Jews total, its program, its principle—deliberately, in cold blood, sadistically, according to a plan, in an orderly manner, through laws and clauses—and a decree was issued in Shushan.”⁷¹

Amalek and his descendant Haman are not satisfied with just murdering individual Jews, putting to death a few individuals. No, that's too little, a small matter. A real disgrace. They want to destroy the entire nation all at once, rip out the roots, eradicate Judaism—“destroy, kill, and annihilate all Jews, the nation of Mordecai.”⁷²

The article is clearly a direct call to realize that the mass murder was well planned, not coincidental, and that this extermination policy differed in nature from those of all haters of Jews in history. It was a program, a principle, “in cold blood, sadistically, according to a plan, in an orderly manner, through laws and clauses.” The article states unequivocally that the murder is total and premeditated—part of a comprehensive plan targeting all the Jews: They “are not satisfied with just murdering individual Jews.... They want to destroy the entire nation all at once, rip out the roots, eradicate Judaism.” The article is clearly perceptive, not only with respect to the extermination plan but also with respect to the nature and policy of the Nazi regime. The point of view is clearly and seems retrospective, even though it was written in real time. We see clearly shortly after the mass murder began, the writers put two and two together and published their conclusion in this appeal.

The article also addresses two other topics that we will mention only in our analysis of the Nazis' goal, and the resistance and conscious struggle or in response to this goal:

Amalek is concerned not so much with the Jews as with Judaism: the Jewish outlook, the Jewish worldview, the Jewish sense of honesty, the Jewish sense of justice, the Jewish attitude toward the indigent and the deprived, the Jewish aversion to bloodshed and violence, the Jewish interpretation of the concept of heroism. All these are diametrically opposed to Amalekism and they infuriate Amalek: “And their laws are different from those of every other nation.”⁷³

As for the required response:

If Amalek comes because “they became lax with respect to the Torah,”⁷⁴ then we have to intensify and expand Torah study.

If Amalek's power stems from doubts and carping—“Is God among us or not?”⁷⁵—then we have to greatly strengthen our faith and trust in God.

If Amalek draws its strength from our coldness—*asher karcha*⁷⁶—and from our negligence and helplessness—“the stragglers in your rear”⁷⁷—then we must be fervent, strong, and valiant, bear everything, suffer as Jews, and withstand all the trials.

If Amalek disseminates cruelty, torture, sadism, and evil in the world, we have to nurture among ourselves the sense of Jewish compassion that is deeply rooted within us, help one another, support the needy, give some of what is on our plate, part of our dinner, to those who have none—“and sending portions to one another.”⁷⁸

Thus the article calls for reinforcing Jewish values under the ghetto conditions as a way of waging a spiritual rebellion with broad significance. Documents that analyzed the situation so perceptively in February 1942 are extremely rare. Presumably, this one was written in the wake of the information from Chelmno, but compared to other reactions, including those in the underground press, it contains a very early and amazingly perceptive analysis of the events. In this context, it is worth comparing it with the best-known document on the subject: the Vilna Proclamation of January 1942.

⁷³ Esther 3:8.

⁷⁴ BT Bechorot 5b.

⁷⁵ Exodus 17:7.

⁷⁶ “Who happened upon you” (Deuteronomy 25:18). The word *karcha* resembles the word for “cold.”

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Bechorot 9:10.

One of the "thirty-six [saints]" of the Jewish book was Leib Shor ... and Bashia Berman, a librarian by profession.... While some public activists were losing sleep worrying about how to find bread and shelter for the burgeoning camps of poverty-stricken, hungry, and homeless Jews, these two were worrying about where to get spiritual sustenance for the Jews. They were the first to realize the extreme importance of books as a weapon in the war against despair. Ostensibly, they could have said, "Who needs books when there's nothing to eat, when we don't know what the day will bring?" But experience proved the opposite: Never did people give such expression to their hunger for books as during the occupation.... This hunger came partly from a longing to forget the constant dangers ... and partly from a longing to exercise their mental powers.... And if this was true of the adults, how much more so was it of the children. Especially Jewish children in the ghetto. These children had been robbed of the world—the river, the green tree, freedom of movement—and they could find all these again in the magical world of the printed word.³⁰

→ Libraries were also established by the youth movements and political parties in the Warsaw ghetto. Alter Shnur (Itzinger), a teacher and writer in the Łódź ghetto, called the ghetto "the city of books." The main library was the Sonnenberg Library, which even before the war had been situated in Bałuty, the old Jewish quarter where the ghetto was built. It contained some 7,500 books, including books in German for refugees who had been deported from Germany and textbooks for children.³¹

In Theresienstadt the library was created gradually in cultural/linguistic stages, as Jews from various places were brought there: at first most of the books were in Czech, afterwards some in German were added, and finally books in

³⁰ Auerbach, *Be-Hutsot Varsha*, 167. Bathia (Bashia) Berman, born in 1907, worked in the Polish national library and in municipal libraries in Warsaw before the war. She took a special interest in Jewish libraries and conducted a study of the subject in 1934. She was particularly interested in children's literature. When she was deported to the ghetto, she stayed in touch with librarians in Aryan Warsaw. In the ghetto she collected books from stands where they were being offered for sale, from house committees, and from libraries, and hid them in what were purportedly game areas. She was especially concerned about street children, children hiding in the forests, and children in CENTOS homes. The image of her marching with suitcases of books for children was etched in the memories of survivors from Warsaw. At some point she recruited volunteer girls to assist her; they took care of the books and helped her deliver them to homes and families. These books were enjoyed by thousands of children. See Temkin-Berman, "Siftiyot Yehudiyot be-Varsha," 521–524.

³¹ Shavit, *Hunger for the Printed Word*, 81–83, based on the *Chronicle of the Łódź Ghetto* and other sources.

Danish were brought in. There were also books there that had been confiscated from libraries in Germany, including that of the Orthodox rabbinical seminary in Berlin, books taken from residents of Theresienstadt, and so on. The library was headed by Prof. Emil Utitz, an apostate Jew deported from Prague to the camp in 1942. At its peak in 1944, seventeen people worked there, of whom only two survived. An estimated two hundred thousand books went through this library; some of them were not returned and some were even taken on the final journey when Jews were deported from Theresienstadt. Next to the library was a reading room, which was "paradise" to the prisoners, especially the elderly. When the Nazis carried out their "beautification" of the ghetto for propaganda purposes—the climax of deception in this ghetto—they took advantage of this library, temporarily enlarging it, photographing it, and afterwards shrinking it and finally liquidating it along with the rest of the ghetto.³²

Booksellers' stands were a common feature in the larger ghettos. Most of the books were sold to readers thirsting for books. Reuven Ben-Shem wrote in his diary on June 10, 1941: "On several occasions I saw Jews who had not a cent for bread bargaining over the price of a book."³³ Mary Berg, a young girl in Warsaw, wrote in her diary in late 1942: "All of us threw ourselves on the books with the same impatience with which we throw ourselves on food."³⁴ And at an event marking the hundred thousandth book borrowed in Vilna, Isaac Rudashevski wrote in his diary, "The reading of books in the ghetto is the greatest pleasure for me. The book unites us with the future, the book unites us with the world."³⁵

As conditions worsened, books were also sold for reuse as paper. This was one manifestation of the harsh struggle for survival:

→ Jewish holy books are now very inexpensive. This is due to the poverty of the Jewish population. After selling their household items, Jews finally also sell their holy books. On all street corners, one finds carriages full of holy books, being sold for dirt-cheap prices, literally for pennies.³⁶

³² Ibid., esp. 120–130.

³³ Reuven Feldshuh (Ben-Shem), handwritten diary, Yad Vashem Archives, 033/959.

³⁴ Berg, *Warsaw Ghetto*, 204.

³⁵ Rudashevski, *Diary of the Vilna Ghetto*, 106. According to testimony, even during the *Aktionen* in the Vilna ghetto the library was full of readers (Kruk, *Last Days*, 504 [Apr. 6, 1943]).

³⁶ Huberland, *Kiddush Hashem*, 215.

During the first year of his stay in Warsaw, Weinberg was very ill and often unable to speak or read. In the second year, his health began to improve. It was during this time (on 2 October 1940) that the ghetto was formed. Weinberg, however, was more fortunate than most Jews in the ghetto. Since Lithuania had been taken over by the Soviet Union, he was now a Soviet citizen. As long as Germany and the Soviet Union were at peace, Weinberg was in a protected position and was not subjected to many of the hardships of the other ghetto residents. A notice marking him out as a Soviet citizen was even placed on his clothes and on the door of his home. This presumably explains why as late as February 1941 he was given permission to travel to the Soviet consulate in Königsberg to be issued with a new passport.¹⁰⁸

After Weinberg's health had improved, he was able to devote much of his time to communal matters. He was elected president of two rabbinic organizations, the Agudat Harabanim of Warsaw and the larger Agudat Harabanim of Poland, as well as president of the supreme rabbinical court of Poland. The Jewish community of Warsaw also offered Weinberg the position of chief rabbi of the city. He refused the offer, explaining that the position would be controlled by the Gestapo.¹⁰⁹ Perhaps it was the Gestapo itself, knowing of Weinberg's importance and wishing to deal with a German-speaking leader, which was responsible for the offer in the first place.

While in Warsaw, Weinberg also served as the head of a committee designed to assist rabbis and yeshiva students. Here he worked closely with the Polish office of the Joint Distribution Committee and the renowned martyr Rabbi Menahem Zemba (1883–1943) in distributing the money and care packages which arrived in Warsaw. From the ghetto, Weinberg sent letters to friends in many countries requesting money, care packages, religious articles, and assistance in arranging for the emigration of rabbis and yeshiva students.¹¹⁰ In a post-war letter to his family in the United States, Weinberg described his situation in the ghetto:

My friends and pupils in the whole world overwhelmed me in sending all sorts of things in the form of money, food, and other precious things. My social position in Warsaw reached an extraordinary culmination. I was appointed there to be president of all organizations of rabbis, learned men, and authors. All subsidies went through my hands. I was leader of an office there with many secretaries and supply officials. During my consultation-hour many hundreds of petitioners came to see me. I was able to help each of them. I could give them from the abundance which was placed at my disposal by my pupils.¹¹¹

¹⁰⁸ SE ii, p. 64, *Yad sha'ul*, 11–12. The passport is currently in the possession of Abraham Weingort in Jerusalem, and states that Weinberg's picture and signature were authenticated by the consul and secretary in Königsberg.

¹⁰⁹ Letter to the Corn family, undated but written in 1945.

¹¹⁰ *Yad sha'ul*, 10–12; SE ii, pp. 64–5; Weinberg's letter from the ghetto published in *Bita'on Bar-Han* (Summer 1974), 22; his letters to Louis Ginzberg and Saul Weingort, published in my 'Between East and West', 334–9; M. Levinson-Lavi's letter in *Bilsaron*, 8 (1943), 278.

¹¹¹ Letter to the Corn family, undated but written in 1945. The letter is written in English.

Weinberg also began to edit a volume of halakhic writings from the leading rabbis in Warsaw which was to be published in secret.¹¹² This publication was to be in remembrance of the 'great miracle' that he had experienced in secretly travelling out of the ghetto.¹¹³ It also was to be in honour of the marriage in Montreux, Switzerland, of one of his dearest pupils, Saul Weingort (1915–46). The significant feature of this volume was that each of the contributions was to be on the same halakhic theme, Maimonides' view of the destruction of *hamets* before Passover. The book would have provided a good illustration of the various talmudic methodologies, but unfortunately the events surrounding the outbreak of war with the Soviet Union on 22 June 1941 made publication impossible, and the manuscript was lost.¹¹⁴

Recalling the cruelty and torture which were commonplace in the ghetto, Weinberg wrote:

One cannot describe what happened within the walls of the ghetto. There the German beast showed itself with all its ferocity, violence, and cruelty never seen or heard since the heavens and earth have been created. . . . May I not live to see the consolation of Zion if I have not seen men, women, and children thrown to the ground and trampled by people fleeing for fear of death, or persons having collapsed from hunger and cold and murderous blows. They lay on the ground helplessly and breathed their last with no one to bring them to burial. . . . It was a daily occurrence for German soldiers and officers to roam the streets equipped with iron bars and knock down everyone who came their way.¹¹⁵

As for the accusations of the 'heroes of the pen' that the Jews did not rise up against their tormentors, Weinberg asserted that these writers did not understand the Nazis' diabolical methods, which proceeded gradually, 'until at the end not men but shadows were left', full of despair and with but one desire—to give up their lives soon.¹¹⁶

In 1941 Hillel Seidman personally witnessed Weinberg's involvement in the following event. It was a Sabbath and Weinberg was returning from prayers when he saw a Jew lying on the pavement, too weak to get up and ignored by all the passers-by. Weinberg quickly ran to his apartment and snatched up some money. Returning to where the man lay, he stood in the centre of the pavement, refusing to allow anyone to pass and demanding that they help him bring the man to a doctor.¹¹⁷

With the outbreak of war between Germany and the Soviet Union, Weinberg no longer had any privileged status. He was immediately incarcerated in the

¹¹² Incidentally, one of these rabbis was Yehiel Meir Blumenfeld, whose criticism of Weinberg is discussed in Ch. 5.

¹¹³ Weinberg did not elaborate on this event.

¹¹⁴ *Yad sha'ul*, 11; SE ii, p. 65; *Hanna'ayan*, 32 (Tammuz 5752 [1992]), 8.

¹¹⁵ *Yad sha'ul*, 8–9. This translation is taken from H. J. Zimmels, *The Echo of the Nazi Holocaust in Rabbinic Literature* (New York, 1977), 124.

¹¹⁶ *Yad sha'ul*, 9.
¹¹⁷ 'The Gaon Rabbi Yehiel Jacob Weinberg in the Warsaw Ghetto' (Heb.), *Hapardes* (Feb. 1967), 37.

Hillel Seidman

exterminated in November, 1943). There had been some attempts to save him but they failed; I tried to alert the Swiss activists with equal lack of success.

RAV MENACHEM ZIEMBA

Throughout the many vicissitudes of the Ghetto, Rav Ziemba's apartment remained a source of light, warmth, and encouragement. He had to move house five times — either because of the contraction of the Ghetto or for his own safety — but always his home was full of people seeking advice or reassurance. They were not disappointed. The wisdom and unshakeable trust of generations was distilled in Rav Menachem's personality; with his genius, he had little difficulty in finding the apt phrase suitable for each petitioner and every occasion. All his sentiments were rooted in Torah sources and reflected the eternal truths. He combined the ice-cold logic and clear vision of the Lithuanian *lamdan* with all the fire and warmth of Polish Chasidim, fusing the *mussar* and perspective of Rebbe Yisrael Salanter with the sharpness of Kotzk *chasidus*. The Nazi terror did not break him; he remained a beacon of light amid the buffeting storm.

Even during those terrible months of July–September 1942, when the deportations accelerated to a frenetic pace, he never ceased his continual Torah study nor stopped producing new Torah insights. During

our oppressive plight, he drew his strength and inspiration from the Torah.

I once discovered a thick bundle of his writings (I was familiar with his handwriting). It had a whole section devoted to the subject of *Kiddush Hashem* (sacrificing one's life for Hashem) based mainly on the Rambam, though he quoted other early and later authorities, too. At the beginning it read:

What I formulated with Hashem's help during these days of wrath. On the day they took away my beloved wife, who devoted her soul to educate our children in the ways of Torah and Fear of Hashem, thereby allowing them and myself to diligently study the Holy Torah....

I remember the Sukkos of 1942. Under extreme danger, Rav Menachem broke open the roof of his apartment to construct a primitive *sukkah*. True, it was a tiny *sukkah*, but thousands of people passed through. On *erev* Sukkos I received three *esrogim* from Switzerland. Naturally, I brought them all straight to Rav Menachem Ziemba. (Later I sent one to the workshop of R. Avraham Hendel and the third to R. Berel Gefen at the workshop on 64 Niska Street.) Rav Menachem displayed great delight with his *esrog* and he was joined for the *tefillas* by the two remaining *rabbanim*, Rav Shimshon Stockhammer and Rav Dovid Shapira. Immediately, the news spread, hundreds of Chasidim and *yeshivah bachurim* crawled through attics, tunnels, and cellars to perform the precious *mitzvah*.

Unfortunately, there were repercussions. In Rav Menachem's apartment block lived a few officers of the Jewish police. They were furious at the gathering of illegals and "*vil-*der" ("wild ones" as they termed all those without German

numbers or documents — usually young, religious Jews who remained underground to observe *kashrus* and Shabbos without interference). Most of the “masters” of the Jewish police were antisemitic assimilationists, and they arrested Rav Menachem Ziemba, R. Yehudah Leib Orlean, A. G. Friedenson, and N. Warsabiak, among others, and locked them up in the Jewish prison. They were released only after A. G. Ackerman approached the *Judenrat* president personally. (Naturally, this incident inflamed the hatred for the Jewish Police prevailing in the Ghetto.) As a punishment, Rav Ziemba had to leave his apartment in Muranow Street and move to 37 Nalewki Street.

I remember an earlier committee meeting for *Ezras Torah*, on the eighth day of Chanukah, 1942. Besides Rav Ziemba, there was R. Stockhammer, R. Shapira, R. Yosef Konigsberg, Senator Yaakov Trokenheim, R. Y. L. Orlean, Josef Scharanski, A. G. Friedenson, and Ackerman. Rav Menachem spoke on the subject of the solitary flask of oil — if something survives with its purity intact, it can light the whole world. Then the meeting got down to practicalities. During the lull in the deportations, at the beginning of winter, many Jews had arrived in Warsaw from the nearby towns that had recently become “*Judenrein*.” These included many *yeshivah bachurim* and a few *rabbanim*. R. Yosef Konigsberg with his customary vigor began organizing *shiurim* for them. These soon developed into full-fledged yeshivos — thanks to Rav Leib Landau (formally of Kolbeil) and Rav Arie Frumer (formally of Kozielgłow), both of them previously *roshei yeshivah* of Lublin. The *Ezras Torah* committee was now set up to supply the yeshivos with food and other necessities. Most Jews responded generously to the appeal to help these yeshivos — and not only religious Jews. All Ghetto Jews recognized the importance of the underground yeshivos. The directors of the

Joint, Gitterman and Guzik, donated money and Abraham Gefner, director of the *Judenrat* Supply Department, offered food at cost price.

Obviously Rav Menachem Ziemba was the guiding spirit behind all these projects. Jews hid in “bunkers” and bolt-holes, in cellars and attics, in cold and fear, and learned Torah in depth and with dedication. He visited the clandestine yeshivos in Nalewki, Nowolipie, and Mila Streets — testing the *yeshivah bachurim* and spurring them to greater achievements. In the Mila Street Yeshivah, they would learn right through the night. Outside panic reigned, no one knew what the unnatural lulls signified, everybody feared what the morrow would bring. The *gedolei Torah*, Rav Menachem Ziemba and his *talmidim*, ignored this bitter reality to soar to the spiritual heights of Torah and *yiras Hashem*.

Until April 1943, I was in constant contact with Rav Menachem Ziemba, and for a short time he was officially a clerk in my Records and Archives Office. By January 1943, when it was obvious that the enemy intended to destroy all Jews — I, together with R. Zisha Friedman and Simcha Rapaport, began pleading with the Swiss activists to provide South American passports. We wrote to R. Chaim Yisrael Eiss, Rabbi Dr. Saul Weingort, and others. (Likewise, from Warsaw and later from Vittel, I personally alerted Dr. Abraham Silberstein in Switzerland on behalf of Dr. Stein and Dr. Schipper.) After a long delay, amid fear and trepidation, those passports finally began to arrive, though very slowly.

When Rav Menachem Ziemba received his passport, he began to consider his options carefully. What, he pondered, would be the fate of his manuscripts? Besides, was it permissible to surrender oneself to the enemy — to enter the Pawiak Prison

for onward transfer to a camp for "foreigners"? Yet his main concern remained his precious manuscripts: that his lifetime's work not be wasted. I offered to bury them in the courtyard of the Archives Department (as I had already done for Professor Balaban's manuscript "Bibliography of Polish Jewish History"). Sadly, Rav Menachem Ziemba still hoped and hesitated until it was too late — until the Uprising erupted and Rav Menachem fell prey to the German murderers.

As a consequence, we lost one of the preeminent minds of Polish Jewry. The overwhelming pain still hurts, particularly when we are aware that it would have been possible to rescue many individuals. Unfortunately, our fate was too often entrusted to ineffectual and irresponsible hands who missed many openings. Others acted unilaterally and bungled opportunities, so the lives of great men who could have been saved were squandered.

Even when South American passports were acquired, our lives still hung in the balance, as seen from the sad case of Rabbi Chaim Leibush Berglas (with whom I shared a cell in Pawiak Prison). He was the son-in-law of Rav Shabsi Rapaport, the famous Rav of Pinchov. The Rapaport family were saved from deportation at the last minute when Rav Rapaport's nephew, Rabbi Dr. Saul Weingort, a *rosh yeshivah* in Montreux, Switzerland, sent them Paraguayan passports. As "foreign citizens" they were transferred to Pawiak Prison and — after several weeks — onwards to the detention camp for foreigners in Vittel (in Alsace, France), that consisted of several hotels surrounded by barbed wire. Six thousand prisoners were detained here, mainly from England, USA, and South America, including 173 Jewish holders of Central and South American passports.

Life for these detainees was relatively painless. Food was

supplied by the American Red Cross (free from German tampering), and the Jewish prisoners enjoyed a full religious life with public prayer and *shiurim* — one study group completed Talmud and celebrated with a *siyum*! Also, they were allowed to communicate with the free world by mail, an opportunity they utilized to hint at the mass murder of European Jewry. The Germans were not overly concerned that most of these Jews might not have been foreign citizens. They were content to keep up the pretence in order to exchange them for thousands of German citizens imprisoned in South America as spies, agents, and Nazi propagandists.

After eighteen months' negotiation, it transpired that the South American governments would not recognize these passports, and the Red Cross hastened to inform the German foreign office. All Polish Jewish "foreign" passport holders were rounded up and imprisoned in one Vittel hotel where they were given one month to contact relatives abroad. Desperate pleas to save them and their families were dispatched around the world and eventually, after much effort and lobbying by prominent personages, the US State Department agreed to pressure the South American governments to reconsider. By the time recognition finally came through, it was already too late. These Jews were deported immediately after Pesach 1944 to Drancy Concentration Camp near Paris and on Shavuot to Auschwitz. Rabbi Chaim Leibush Berglas, a brilliant speaker and a right-hand disciple of Rav Meir Shapira, was murdered at the age of twenty-nine together with the Rapaport family.

cattle are smuggled in per trip, and the payment for each trip is seven hundred zlotys. The smuggling is carried out as follows: a wooden wall is constructed between the driver's seat and the rear part of the electricity truck, thus creating an entirely separate and enclosed compartment. The slaughtered meat is placed in this compartment which is sealed off by the wooden wall. The wall and the floor are covered with all sorts of electrical instruments. The truck is thus able to pass by the guards with no difficulty at all. There were cases when the trucks were halted and searched, but nothing was found.

The meat which is brought in with the gas company trucks is placed on the floor and covered with a few tarpaulins. A whole slew of gas utensils are piled on top of the tarpaulins. And that is how the ritually slaughtered meat is smuggled in.

In the trucks of the medical rescue service, the smuggled meat is placed underneath the benches. In the trucks of the sanitation service, there is a tarpaulin on the floor, on which the meat is placed, covered with yet another tarpaulin, and the sand is poured on top of all of this. The vehicle enters the ghetto as a sandtruck. The truck travels in the evening to the designated spot in the ghetto, where it is awaited and unloaded. The meat is immediately distributed to various places.

Although all this is well organized and financed, certain failures do occur. Thus, for instance, one electricity truck, in which there were a total of three slaughtered cattle, drove off with its meat instead of delivering it to the indicated address in the ghetto. The driver and his assistants took the meat for themselves. The butchers have no way of retaliating, but they make a note of the event in their minds.

After Tisha B'av 1941, German military policemen appeared in the cottage where the *shochet* Zilberberg was working. He and a few of his assistants were arrested and taken off to prison, where they have been locked up till this very day. All efforts and intercessions on their behalf have yielded no results.

Kiddush Hashem
Z. Shimon Flubenberg

28

Pious Jews and the Problem of Kosher Meat

The truly pious Jews were, needless to say, not satisfied with the kashruth of the secretly slaughtered meat. To begin with, the meat is not cleansed of its nonkosher fat and veins. In addition, the *shochet* is totally dependent upon the butcher for his livelihood, and is therefore in no position to declare certain cattle ritually disqualified. There are also no supervisors, and no inspectors of the kosher meat. *Treif* meat is, consequently, sold as being kosher. For these reasons, truly pious Jews ceased purchasing the kosher meat of Warsaw's secret slaughter.

Of course, the butchers noticed this right away and made the following calculations: nonobservant Jews will eat any meat, as long as they are told it is kosher. Pious ones, on the other hand, refrain from eating their meat altogether. So why should they bother with *shochtim*? They therefore decided to cease using *shochtim*.

After Shavuot 1941, they took along one *shochet*, Zilberberg, to their secret slaughter places outside the ghetto. Ever since Zilberberg was arrested, they haven't taken along even a single *shochet*.

In Otwock, there are *shochtim* who are God-fearing and pious Jews, with good reputations in religious circles. All the meat in Otwock is purchased wholesale by the butchers and *shochtim*, and is ritually slaughtered as it was before the war, almost in public.

Meat from Otwock is brought to Warsaw by thirteen-year-old girls who look like *shiksas*. They proceed to smuggle it into the ghetto. These young smugglers carry with them the certificates of *kashruth* signed by the *shochtim*.

The Warsaw butchers considered the Otwock slaughter to be serious competition, and began to make efforts to smuggle live cattle into the ghetto, which would be slaughtered by local *shochtim*. The procedure which they have adopted is as follows: A few times per week a number of live cattle are smuggled in during the late night hours and are slaughtered by Warsaw *shochtim*. The meat which is slaughtered in this fashion is purchased exclusively by pious Jews.

A *shochet* from the town of Pruszkow, near Warsaw, who is now an exile in Warsaw along with the other Jews driven out of the town, relates the following:

We were deeply saddened when the placards announcing the ban on Jewish slaughter appeared. The entire Jewish meat business stopped immediately. But the community realized that lying down to die of hunger was no solution. Illegal slaughter was therefore begun. Meat was slaughtered in basements, at night by candlelight. People stood in long lines in the butchers' homes to buy a piece of kosher meat. This, in spite of the fact that ritual slaughter endangered one's life.

Once, when I was in the middle of a ritual slaughter, we were informed that military policemen had entered the courtyard. We rushed to the corners of the basement, covered ourselves with straw and hay, until we were totally undetectable. After lying in the basement for several hours, we learned that the danger had passed.

Our mood improved when we established contact with the Polish police. For a fat weekly payment, they not only refrained from informing on us, but also became our protectors. The police commissioner became a regular guest in the *shochet's* home. He would eat and drink there, as well as pick up his weekly fee. The commissioner would carry the slaughtering knife to the place of ritual slaughter, and later on return it to the *shochet's* home, along with the latter's piece of meat. In fact, the police even asked us to slaughter more meat, in order for them to earn more.

Later on, we established contact with the German military police. As soon as they "tasted" the first Jewish penny, they became even

better help than the Polish police. Needless to say, their protection was also better. Once, when a military policeman was escorting a *shochet* home, at two o'clock at night, after a night's work of ritual slaughter, he was met by a night-watchman. The military policeman explained to him that he had just arrested this *Jude*. He then proceeded to take the *shochet* home.

The situation caused disputes between the Polish police and the German military police. In the end, both received payments from the Jews. The Polish police commissioner and a German military policeman visited the *shochet* together each week, to pick up their payments. This arrangement lasted till the expulsion from Pruszkow. Then we were suddenly expelled to Warsaw.

The Pruszkow butchers decided to continue the ritual slaughter. Since there was no way to bring live cattle into Warsaw, the butchers decided that I would begin slaughtering in the adjacent village of Malichy. I passed by the guards as part of a group of laborers. From there, I went with the butchers to the village, and made arrangements to live in a peasant's cottage, where we ate and slept.

We slaughtered the cattle in a stable. Every night, a truck stopped to take the meat to the Warsaw ghetto. I occasionally rode to Warsaw with this truck and smuggled myself out the next day with a group of laborers.

One time, when I rode back to Warsaw with a truck of meat, holding my slaughtering knife in my hand, the truck was halted by military police who came inside to search it. The moment we saw them, our hearts froze, and all our limbs were numbed with fear. We knew that we were lost. A bold person inside the truck kept his cool and offered the military policemen five hundred zlotys. We were overcome with joy and gladness when we saw the five hundred zlotys in the hands of the military policemen. We were rescued by that sum of money.

The military police subsequently offered us their services and protection for the sum of two hundred zlotys per trip. We happily accepted their proposition and always traveled with their squadron.

The ritual slaughter in the village of Malichy was then stopped. It was calculated that it would be cheaper to bring live cattle into the ghetto and slaughter them locally. We reached an agreement with the Polish police who patrolled the area near the ghetto gateway

where a large volume of the slaughter was performed. And that is what is done till this very day.

Death Penalty for Ritual Slaughter

In the beginning of July 1941, in the town of Ceglow, in the Minsk-mazowiecki region, two Jewish butchers—a father and son—were caught slaughtering a calf.

The father, Shimon Vishovsky, was forty-nine years old, his son was nineteen years old. They were first beaten up pretty badly and then led off to the Mokotow prison. They stood before a special tribunal in Warsaw on July 11, 1941. The father was sentenced to death and three years of hard labor. The son, Nekhemia, was also sentenced to death. But they did not shoot him, because he committed suicide in prison before the execution by hanging himself.

29

The Hasidic Rabbis of Poland During the War

A. The Gerer Rebbe, Avrohom Mordechai Alter

The Gerer Rebbe, Avrohom Mordechai Alter—son of the author of *Sefas Emes*, Rabbi Leyb Alter, and grandson of the author of the well-known works *Chidushe Ha-Rim* and *Shaylos U-Tshuvos Ha-Rim*, Rabbi Yitskhok Meyer Alter—was born in Germany in 1866. Avrohom Mordechai became the Gerer Rebbe after the demise of his father in 1905.

The Gerer Rebbe is the leader of a large community of Hasidim in Poland. Ger is one of the largest Hasidic groups. There are currently also Gerer *shtetlekh* and Gerer Hasidim in the Land of Israel and America. Thousands of Hasidim flocked to Ger (Gora Kalwaria) for the holidays, which are celebrated by the Rebbe in the traditional Hasidic fashion. A large number of Hasidim also assemble on regular Sabbaths.

The Gerer Rebbe had a negative attitude toward the building of Eretz Israel, as did the majority of Hasidic rabbis in Poland. If the Gerer Rebbe would have decreed to his Hasidim—among whom there are thousands of rich industrialists and property-owners—to settle in the land of Israel, just as he once decreed that the time of the morning prayers be changed to 7:30, then the Jewish settlement in the Holy Land and the Jewish community in Poland would have both been very different today. But the Gerer Rebbe did not

were sunk. This had led to all manner of imaginary creations. One refugee from Lodz is already making arrangements for the return trip. And so the terrible oppression which grows stronger from day to day is not making an impression. We have become, in our eyes, redeemed—potentially, at least, if not in actuality. What is an expulsion if it is only temporary? What does hunger mean when satiety is close at hand? But in our practical lives there are only troubles upon troubles.

April 3, 1941

Like the Egyptian Passover, the Passover of Germany will be celebrated for generations. The chaotic oppression of every day throughout this year of suffering will be reflected in the days of the coming holiday. Last year the Joint's project was functioning full force. It was not conducted properly and many people criticized it, but in the last analysis it fed the hungry and brought the holiday into every Jewish home. We lacked for nothing then.

This year everything is changed for the worse, and we are all faced with a Passover of hunger and poverty, without even the bread of poverty. First of all, the Joint has divested itself of all activity in connection with the holiday. In effect it has disappeared from the communal stage, and its voice is no longer heard. Self-Aid support is also a matter of leaning on a shattered reed; and the new taxes did not help to ease its burdens. We thought they would quiet our fears about the support of the soup kitchens, but we were wrong. We Jews are not afraid of a Jewish government. Many evade payment of the tax, and no threat of punishment does any good with the misers. If the Jews of Warsaw who are able to pay had obeyed Czerniakow's decree and turned over the tax of two zloty apiece each month willingly, the problem of feeding the hungry would not be so serious. The courtyard committees who were charged with the assessments had to fight the miserable creatures for every penny. A strong, healthy father of a family of five, who spends 30 zloty a day for the needs of his household and whose home is filled with good things, was ready to put out the eyes of the chairman of the courtyard committee because he would not give him a reduction on his assessment of two zloty per person. "A poor man like me pay ten zloty a month? God in heaven!"

And so there were arguments and quarrels in every courtyard. The members of the courtyard committees are the scapegoats.

The end result is that the collection of the tax goes on with the greatest difficulty. In theory the recalcitrants should be punished, and there is even a special office for this purpose. But this punishment-machine does not function at the necessary tempo. The courtyard committees overlook much, out of their unwillingness to make enemies, and the punishment office overlooks much for personal reasons. The result of all this is that the tax has not improved the situation and the soup kitchens are closed almost every other day.

As the holiday drew near, the Self-Aid made the customary Passover appeal for money for the poor. But this project was born in an unlucky hour and its results will be nil. At present—one week before the holiday—the project's treasury is empty.

What, then, will we eat during the eight days of the coming holiday? I am afraid we will turn our holiday into a weekday. For prayer there are no synagogues or houses of study. Their doors are closed and darkness reigns in the dwelling places of Israel. For eating and drinking there is neither matzoth nor wine.

11
Lodz any more. It is still possible to request help from relatives in Warsaw by means of a printed form signed by the president of the *Judenrat*. Evidently a meager remnant still exists there and awaits its verdict.

In Lwow the expulsion was conducted slowly but steadily. It had no ghetto, for they did not deem it feasible to create one for just a short period. Before me is a letter which tells that every day 1,100 Jews are evacuated from Lwow. Its famous synagogue has been destroyed by fire. In a matter of weeks that will be the end of Lwow, a city which long had flourished as a great center of learning and education for the Jews of Galicia.

March 31, 1942

Eve of 14th Nisan, Tashab

The author of the Reproof Section of the Bible cursed the disobedient with the classic curse: "In the morning shall you say: would that it were evening!" We, the accursed children of the Warsaw ghetto, say on this eve of Passover in the year *Tashab* (5702): "Would that it were as in previous years!" We have come to see how right our sages were when they taught us "to bless the evil as one blesses the good," because nothing bad occurs that might not have been worse. We are now arrived at our third "German Passover," and we think back longingly to the previous two.

The Nazis continue to chop up and tighten the ghetto into a more and more senseless maze. Their most recent seizure was the square in front of the Tlomackie Street Synagogue and the Main Library for the Study of Judaism. This latest cut was a blow to our Self-Aid, which was left without a roof over its head. The splendid Main Library which had housed it and which was the center of all its charity work is now in unclean Nazi hands.

April 1, 1942

First Seder Night

We have had two historic Pesah festivals: The Egyptian Pesah and the Jerusalem Pesah; now a third has been added, never to be forgotten—the German Pesah.

Hunger rules the ghetto. Anyone who says that living human beings walk the ghetto streets is mistaken; they are all skeletons!

Except for the very few who can afford to enjoy life even in these evil days, most of us have become unrecognizable to our friends. About 60 percent of the ghetto suffers from hunger in the literal sense of the word. About 30 percent are half-starved and what they do eat is harmful to the body. The rest eat and drink and enjoy themselves "for tomorrow we may die." This is true the year round and on Passover all the more so!

This year's German Pesah is only a worsening of the two that preceded it. On Passover pious Jews and even lukewarm observers do not touch *hametz*,¹⁰ obeying the prohibition which demands that "a Jew die rather than commit the sin of eating *hametz*." The *Judenrat*, which holds our fate in its hands, was extremely generous to us this year, giving us a quarter kilo of matzoth per person for the whole week. Last year they gave us nothing. But last year the price of matzoth was 15 zloty a kilo, while this year it is 35 to 40 zloty a kilo, depending on the kind of flour used. The *Judenrat* fulfilled its "sacred duty" and behaved properly. Eating matzoth is compulsory only on the first night of Pesah; on the remaining days it is a privilege. Well, then, here you are, Jews, here is a quarter kilo of matzoth to fulfill your Pesah duty and leave us in peace. And for the remainder of the Passover week? Substitute potatoes! But a kilo of potatoes costs 6½ zloty; who can afford it? But there is another alternative—go hungry!

In normal times Jewish Warsaw on the eve of Passover would be astir with cheerful anticipation. Even the Jewish pauper managed to fulfill not only the precept of drinking four cups of wine but also that of "rejoicing on your festivals" by eating and drinking his fill. This year we can only stare longingly at the shop windows filled with displays of matzoth. Five kilos of matzoth, a two-day supply for a medium-sized family, costs 200 zloty today. Who can pay such prices? No one bought them. On the other hand, large amounts of bread were prepared for the first days of the holiday. Everyone bought it secretly. A grocer would hand a loaf to a customer discreetly, adding in a whisper: "On *hol-hamoed*¹¹ you'll be able to get more bread if you need it. Don't be shy!" A word to the wise was sufficient. . . .

The war and all its horrible consequences have forced even the

¹⁰ Leavened bread.

¹¹ The intermediate days of the feast of Passover.

most devout Jews to disobey the Torah. The matter of survival alone is what determines their ability to fulfill its injunctions.

I know a certain Zionist, a *talmud habam*¹² to whom the national holidays were always a source of joy. This year he secretly provided himself with three loaves of coarse black bread for the first days of Pesah. His wife is more strictly observant; she is religious rather than nationalist in her views. Eating *hametz* on Pesah was inconceivable to her. All through the Pesach week, therefore, the two never once ate together; the husband ate his bread at one table while at another the wife ate not matzoth, heaven forbid, but ordinary Passover food, prepared in special utensils. This happened in a middle-class home. Poor families remained united—husband and wife sat at one table and hungered together. . . .

And what of the thousands of refugees who had been driven from their homes in other towns on the eve of the holiday—did our Self-Aid fulfill its duty toward them?

That, too, is worthwhile recording for posterity. . . .

April 3, 1942

End of Second Day of Pesah

Our Self-Aid has taken the *Judenrat* into partnership. There is a saying: "When you need a thief, you take him off the scaffold." The role of the Self-Aid differs from that of the *Judenrat*. The function of the former is propaganda, fund-raising, molding of public opinion, thus making its powers limited and frequently ineffectual. The *Judenrat*, on the other hand, is a sort of official body. It is authorized to mete out administrative punishment to those who disobey its orders. It does not request; it commands. Its messengers (the Jewish police) are its law enforcers. One submits to the *Judenrat's* commands out of fear whereas the Self-Aid's appeals can be ignored or answered. Since last year the Self-Aid's funds have reached a critical low. The whole structure began to totter. As the crisis deepened, people began to cut down on their donations and Self-Aid joined forces with the *Judenrat* in order to intimidate the reluctant donors. The *Judenrat* agreed to participate but it seems to have lent the force of its name only.

Be that as it may, the maneuver is succeeding. Dozens of officials

¹² Scholar.

were busy during the winter months with the Winter Campaign and in the end there was not a client of the Self-Aid who did not receive something, nor a reluctant donor who wasn't bullied into a contribution. The trick succeeded and the Winter Campaign brought in about half a million zloty. The offices of the Self-Aid were always full of donors and recipients, givers and takers, collectors and payers, generous and destitute, all hurrying and scurrying on business that never stopped.

April 6, 1942

A sensational development took place this week. Under the supervision of Nazi guards, 2,600 Jewish citizens of Germany were delivered to the outskirts of the ghetto. Their reception as Jewish evacuees from Germany is what made the event so remarkable. People are saying that the Gestapo and the Poles welcomed them at the railroad station with food and flowers. They had been deported in Pullman cars and appeared prosperous and elegantly dressed upon their arrival. In brief, aristocratic exiles. It is also reported that the Nazis had not classified them as members of an inferior race and they were therefore settled in the Aryan quarter. It appears that they will build a ghetto within a ghetto for them.

But who are these people? In racial terminology they are half-Jews. Many of them were born into the Christian faith, their parents or grandparents having converted years ago. Many were children of mixed marriages. Some of the wives are pure German. In other words, in practice they are Christians in every way, full-fledged Germans, who before 1933 occupied important positions in all the professions. What is ironic, is that they despise the Jews as much as the Germans do. If their birth certificates had not betrayed them, they would be more Nazi than the Nazi themselves. Their problem was that anyone tainted with Jewish blood unto the third generation is forbidden to live among the Nazis. Nazi law defines such people as "half-Jewish."

In times of peace they served a useful purpose in anti-Semitic Germany and were left unmolested. Now, with the turmoil inside Germany, it would not do to leave half-Jews in the midst of the war-torn German population. They are still Jews and might even rouse the German public to acts of violence. If they come of Jewish stock they are capable of any act of treason.

But the children of these evacuees, the third Christian-German

13

Rabbi Kalonymus Kalman Shapira

THE HOLY FIRE

The Teachings of
Rabbi Kalonymus Kalman Shapira,
the Rebbe of the Warsaw Ghetto

NEHEMIA POLEN

JASON ARONSON INC.

*Northvale, New Jersey
Jerusalem*

mi-Shnot ha-Zaam, "New Torah Insights from the Years of Wrath."⁴ They were occasioned by a specific historical circumstance, and emerge from a deeply tragic period of time, but their primary purpose was not to describe or document the period in question. Primacy is given to the Torah, not the shifting events of the outside world. The external realities provided the context for the discourses, but the internal dynamic was rooted in the author's own creative engagement with the Torah. Rabbi Shapira's devotion to this ideal of communion with Torah, and his decision not to focus on particular events—indeed, to disregard them entirely at times—emerge as an act of willful defiance. The *derashot* illustrate by their choice of a universe of discourse the very independence of spirit that Rabbi Shapira wished to engender in others. In its own way, *Esh Kodesh* is in the best tradition of Jewish spiritual resistance. Its spiritual center of gravity is not to be found in the unspeakable horror of the Warsaw Ghetto, but in the lofty heights of the Sinaitic tradition.⁵

Teaching as Defiance: Noncontextual *Derashot*

One indication that Rabbi Shapira's intent in his preaching and writing was to transcend the horrific circumstance by means of creative engagement with Torah is the remarkable fact that a number of the homilies have nothing overtly to do with the events of the day.⁶ These *derashot* give no hint of the context of their composition; they make no mention at all of suffering or persecution, and do not appear to be a response to circumstances. An example of this is the *derashah* for *Parashat Va-Yakhel* (Exodus 35:1-38:20), delivered on March 2, 1940 (*Esh Kodesh*, p. 24). The *derashah* explores the parallel between the Sabbath and the Hebrew language: in both cases, Rabbi Shapira explains, their sanctity is intrinsic and essential. This perspective, based on early kabbalistic sources, suggests for Rabbi Shapira an understanding of *gematria*, the derivation of hidden meanings in the numerical values of Hebrew letters and words. No hint of the misery of daily life in the Ghetto is discernable anywhere in this *derashah*.

It might be argued that since the enemy was attempting to destroy the sanctity of the Sabbath, a *derashah* on this theme was certainly timely and appropriate. Furthermore, the remarks on the intrinsic sanctity of the Hebrew language (in contrast to the conventional nature of other languages) may have been a tacit response to the enemy's appropriation and corruption of the German language for purposes of hatred and pro-

paganda.⁷ Indeed, this suggestion is supported by the observation that several other such noncontextual *derashot* have as their theme the sacredness and power of language and naming.⁸ The tacit message of these *derashot* may be that the words of Torah and the discourse of divine holiness and human dignity will ultimately triumph over the language of hatred and destruction. In *Esh Kodesh*, Rabbi Shapira suggests that the word is the best and most potent weapon. That having been said, one is still amazed by the strength of the spiritual defiance reflected in *derashot* with no overt mention of the enmity and misery that framed their composition.

Interpretive Approach

In typical midrashic style, Rabbi Shapira usually introduces his theme by pointing out an anomaly in sacred text; the textual feature is eventually shown to be a projection on the textual surface of a novel idea or concept. Often the original textual problem is left aside momentarily while a new text, with its own anomalies, is introduced. When this is done several times in succession, the pattern that emerges is a nested sequence, built around a generative idea at the center. Once this central idea is introduced, the process is reversed, and the outer texts are resolved in reverse order. This grounds the idea in the sacred text, making the idea emerge from the text in a compelling way.

Rabbi Shapira's basic interpretive principle is to look for the *remez*, the "hint" in the biblical text that points to the contemporary situation. There is a reciprocal relation between the biblical or talmudic text and the circumstance of the day: the text hints at a framework for understanding our own reality; it guides us by suggesting a meaning for incomprehensible events, as well as the means for overcoming them. On the other hand, it is the human situation that prompts the search for new meaning in the text, and provides avenues of approach for its elucidation.⁹ Thus, the events of the Ghetto, with all their horror and pain, are bestowed with significance by being placed in the service of the highest form of religious activity: the creative uncovering of new understandings of sacred texts. Leaving aside, momentarily, the content and substance of the teachings, it is just this fact that serves to console, to give strength, and to confirm dignity in the face of the overwhelming press of dehumanizing events: that one's experiences assist in elucidating a fresh aspect of the Torah's truth that would have remained occluded under less extreme circumstances.